

Prezentace zaniklých sídel v českém pohraničí ve výstavní činnosti a muzejních expozicích

(metodika NmetS)

Realizováno v rámci projektu „Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska“ (DG18P02OVV070) s finanční podporou Ministerstva kultury České republiky v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2018-2022 (NAKI II).

Akademie věd České republiky – Ústav pro soudobé dějiny, v.v.i.

Mendelova univerzita v Brně – Agronomická fakulta, Ústav aplikované a krajinné ekologie

Masarykova univerzita Brno – Fakulta informatiky, Ateliér grafického designu a multimédií

Praha – Brno

2022

Stručná charakteristika výsledku

Název: Prezentace zaniklých sídel v českém pohraničí ve výstavní činnosti a muzejních expozicích

Druh: Metodika schválená příslušným orgánem státní správy, do jehož kompetence daná problematika spadá.

Autoři:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.: Mgr. David Kovařík, Ph.D. (řešitel); PhDr. Petr Bednařík, Ph.D.; PhDr. Helena Nosková, CSc.

Mendelova univerzita v Brně – Agronomická fakulta, Ústav aplikované a krajinné ekologie: Mgr. Ing. Hana Vavrouchová, Ph.D. (řešitelka); Ing. Veronika Peřinková

Městské muzeum Krnov: PhDr. Ľubica Mezerová (externí spolupráce)

Oponenti:

prof. Ing. arch. Karel Maier, CSc., Fakulta architektury, České vysoké učení technické v Praze
Ing. Martin Weber, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i.

Anotace: Metodika se zabývá tematikou zaniklých sídel, která zanikla v českém pohraničí po 2. světové válce. Objasňuje význam zpracování této tematiky. Uvádí terminologii sídla a typologii jeho zániku. Popisuje jednotlivé metody, které lze použít při výzkumu zaniklých sídel. Vysvětluje, jakým způsobem lze tyto metody propojit, aby bylo možné realizovat komplexní výzkum zaniklého sídla. Ukazuje možnosti, jak lze veřejnosti prezentovat tematiku zaniklých sídel v českém pohraničí ve výstavní činnosti a v muzejních expozicích.

Dostupnost: Metodika bude po schválení vyvěšena na webu Ústavu pro soudobé dějiny, v.v.i. www.usd.cas.cz a na webových stránkách projektu zanikla-sidla.cz, která zůstane aktivní i po ukončení realizace projektu.

Ekonomické parametry: Výsledek je poskytnut bezplatně.

Vlastník:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

Mendelova univerzita v Brně – Agronomická fakulta, Ústav aplikované a krajinné ekologie

Masarykova univerzita Brno – Fakulta informatiky, Ateliér grafického designu a multimédií

OBSAH

I. Úvod

- 1. 1. Zaměření a popis metodiky.....5
- 1. 2. Uplatnění metodiky.....7
- 1. 3. Novost postupů metodiky.....7

II. Zaniklá sídla v českém pohraničí – obecná charakteristika

- 2. 1. Definice zaniklého sídla a jeho terminologická vymezení.....8
- 2. 2. Definice českého pohraničí.....10
- 2. 3. Proces zanikání sídel v českém pohraničí po roce 1945.....12
- 2. 4. Muzea a zaniklá sídla.....12

III. Metodologické a koncepční postupy při výzkumu, dokumentaci a prezentaci zaniklých sídel českého pohraničí

- 3. 1. Lokalizace zaniklých sídel.....14
- 3. 2. Archivní výzkum.....16
- 3. 3. Metoda orální historie a práce s pamětníky.....18
- 3. 4. Paměťové instituce krajanských sdružení vysídlených Němců.....20
- 3. 5. Terénní průzkum.....21
- 3. 6. Využití leteckých měřických snímků v prezentaci zaniklého osídlení.....27
- 3. 7. Metody používané při přípravě muzejní expozice (se zaměřením na zaniklá sídla).....32
- 3. 8. Alternativní možnosti prezentace zaniklého osídlení.....37
  - 3. 8. 1. *Rozšířená realita in situ formou naučné stezky*.....37
  - 3. 8. 2. *Rozšířená realita jako součást vnitřní expozice nebo výstavy*.....39
  - 3. 8. 3. *Prostorové modely zaniklých staveb a 3D modely krajiny*.....40
  - 3. 8. 4. *Moderní kronika obce*.....45
- 3. 9. Příklady “druhého života” zaniklých sídel.....46

IV. Seznam literatury.....49

V. Přílohy

Příloha 1 - Mapové výstupy krajinných struktur.....	53
Příloha 2 - Zaniklá sídla a archivní výzkum v písemných pramenech centrálních a regionálních archivů.....	56
Příloha 3 - Mapové podklady, fotodokumentace.....	70
Příloha 4 - Koncepce výstavy Zaniklá sídla Moravy a Slezska.....	81

I. Úvod

1. 1. Zaměření a popis metodiky

Zaniklá sídla představují významný fenomén české pohraniční krajiny, který přitahuje pozornost odborné i laické veřejnosti. Tato místa jsou němými svědky vývoje regionů, které zvláště ve dvacátém století procházely bouřlivým vývojem a dramatickými událostmi, jež ovlivnily osudy zdejších obyvatel a natrvalo změnilo tvář místní krajiny. Dlouhá desetiletí přitom stála pohraniční zaniklá sídla na okraji zájmu badatelů, což bylo zapříčiněno mnoha faktory, od nezájmu předlistopadového politického režimu a tehdejší oficiální vědy se takovou problematikou zabývat až po omezenou dostupnost pramenů i uzavřenost postižené krajiny.

Teprve se změnou politických a společenských poměrů v Československu po roce 1989 a s nástupem svobodného bádání, které otevřelo mnoho tabuizovaných témat, se zvedl zájem také o osudy zaniklých obcí a osad, z nichž velká většina se nacházela právě v pohraničních oblastech českých zemí.¹ Značné obliby se tematika zaniklých sídel těší mezi regionálními historiky a archiváři, často také amatérskými nadšenci, kteří ve svých pracích navazují většinou na zvyklosti tradičního vlastivědného bádání. Tento přístup se pak odráží ve výsledné literární produkci, v níž převažují hlavně popularizační práce koncipované jako soupisy postižených obcí a osad, obrazově bohatě vybavené dobovými fotografiemi nebo pohlednicemi a doprovázené texty se stručným faktografickým přehledem a základními statistickými údaji o popisované lokalitě. Naproti tomu jen málokdy se autoři těchto prací zabývají podrobněji také samotným zánikem nebo i pozdějším vývojem těchto bývalých sídel, případně sledováním dalších osudů jejich posledních obyvatel.²

V současné době je na mnoha místech českého pohraničí již možné pozorovat různé aktivity k připomenutí a popularizaci zaniklých sídel přímo v krajině. Tyto aktivity mají různou podobu od instalací informačních tabulí, přes naučné stezky až po pořádání výstav nebo budování expozic věnovaným zmizelým obcím. Řada

---

¹ O popularitě zaniklých sídel na českém území svědčí webová stránka www.zanikleobce.cz, kam přispívají zejména amatérští badatelé a nadšenci. Tato stránka je v provozu od roku 2005 a v současnosti (k roku 2022) eviduje přes 7 000 záznamů různých lokalit a objektů. Tato vcelku přínosná a v mnohém poučná dokumentace ovšem trpí nejasnou klasifikací a problematickou kategorizací, častými faktografickými chybami nebo špatnou lokalizací uváděných sídel.

² Vybraná literární produkce zabývající se problematikou zaniklých sídel v jednotlivých pohraničních regionech je uvedena v seznamu literatury.

takových aktivit je dílem amatérských nadšenců a dobrovolníků, kteří pro výzkum a popularizaci zaniklých sídel vykonali mnoho užitečné a neocenitelné práce.³ Avšak i přes svůj významný přínos a pečlivé zpracování se úsilí těchto tvůrců občas potýká s různými problémy a nedostatky. Jiná je situace v případě profesionálních paměťových institucí a jejich zaměstnanců, kteří mají odborné a profesní předpoklady, ale chybí jim zase často zájem nebo možnosti se touto tematikou podrobněji zabývat. I proto dosud četná muzea v pohraničních regionech ve své sbírkotvorné i výstavní činnosti téma zaniklých sídel mnohdy opomíjejí nebo se mu věnují jen okrajově. Tato metodika je pokusem přiblížit a ukázat téma zaniklých sídel jako významné badatelské pole s perspektivou jeho uplatnění v činnosti muzeí a dalších paměťových institucí. Má být pomůckou při vytváření expozic a prezentací, které budou sloužit k oživení paměti míst zaniklého osídlení v krajině.

Metodika je jedním z výstupů projektu „Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska“ (DG18P02OVV070), realizovaného s finanční podporou Ministerstva kultury ČR v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI II). Na tomto projektu se podíleli vědečtí pracovníci z Ústavu aplikované a krajinné ekologie Agronomické fakulty Mendelovy univerzity v Brně, Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. a Ateliéru grafického designu a multimédií z Fakulty informatiky Masarykovy univerzity. Jak je patrné ze složení badatelského týmu, projekt kladl důraz na interdisciplinaritu při kombinaci různých výzkumných metod všech tří řešitelských institucí. Geograficky se projekt soustředil na oblast Moravy a Slezska, ale jeho uplatňované metody a postupy jsou využitelné i pro další regiony zaniklých sídel na území Čech.

Metodika je členěna do pěti částí. První objasňuje zaměření, uplatnění a novost postupů metodiky. Druhá část se zaměřuje na obecnou charakteristiku zaniklých sídel v českém pohraničí. Prezentuje používanou terminologii. Popisuje přehledově historii zániku sídel v českém pohraničí po roce 1945. Sleduje také, jak se k této tematice stavěly paměťové instituce do roku 1989 a jak po něm. Přibližuje důvody současného zájmu o tuto tematiku. Třetí část metodiky zahrnuje

---

³ V této souvislosti je třeba zmínit například projekt Zmizelé Sudety, který realizovalo sdružení Antikomplex ve formě putovní výstavy a publikovaného katalogu založeného na srovnání dobových a současných fotografií postižených lokalit. Viz ANTIKOMPLEX a kol. autorů: *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*. Praha, Antikomplex 2015.

metodologické a koncepční postupy při výzkumu, dokumentaci a prezentaci zaniklých sídel českého pohraničí. Věnuje se využívaným metodám výzkumu zaniklých sídel (kapitoly 3. 1. až 3. 6.), následně možnostem prezentace (kapitoly 3. 7. a 3. 8.) a uvádí také několik příkladů druhého života zaniklých sídel po roce 1989 (kapitola 3. 9.). Čtvrtá část obsahuje podrobný seznam literatury k tématu. Pátou část tvoří přílohy, které se týkají mapových výstupů krajinných struktur, archivního výzkumu, mapových podkladů a fotodokumentace. Závěrečná příloha prezentuje výstavu, kterou řešitelský tým připravil v rámci projektu NAKI.

1. 2. Uplatnění metodiky

Metodika je určena pro odborné pracovníky paměťových institucí: muzeí, archivů, knihoven, úřadů památkové péče, ale mohou ji využít i zaměstnanci úřadů samosprávy a státní správy na obecní, městské nebo krajské úrovni. Metodika může sloužit rovněž pedagogům a studentům středních škol jako metodická pomůcka pro různé projekty (například při mapování a dokumentaci zaniklých sídel v regionu, kde se škola nachází). Uplatnění může metodika nalézt také ve výuce na vysokých školách příslušných oborů, kde se objevuje téma pohraničních regionů a zaniklých sídel. V neposlední řadě mohou metodiku využít pracovníci informačních středisek z pohraničních regionů České republiky, kde se nacházejí zaniklá sídla.

1. 3. Novost postupů metodiky

V oblasti problematiky zaniklých sídel v českém pohraničí po roce 1945 se jedná o první takto definovanou metodiku. Její přínos spočívá především ve výrazné interdisciplinaritě, kdy došlo k propojení metod a přístupů různých oborů společenských a přírodních věd, což zvyšuje okruh uživatelů a možnosti dalšího využití a prezentace této látky. U tématu zaniklých sídel jsou tak vedle obvyklých a dosud převažujících historiografických metod představeny i dosud málo uplatňované metody zabývající se krajinářským popisem zaniklého sídla a jeho proměn, v nichž jsou zkoumány biotopy, současné pěstované plodiny, formy ochrany přírody. Novost postupů tak lze spatřovat skutečně ve výrazné interdisciplinaritě a propojení metod z několika oborů.

Na badatelskou činnost navázala virtuální rekonstrukce a vizualizace původní urbanistické struktury zaniklých sídel včetně detailního zpracování vybraných významných staveb. Tyto virtuální rekonstrukce a vizualizace mohou veřejnosti

prezentovat původní podobu sídel v rámci muzejních expozic, ale i v rámci in-situ na lokalitách, kde se sídla nacházela. Novost metodiky lze tak spatřovat rovněž ve větším přiblížení moderních technologií a různých alternativních prezentací vhodných k uplatnění při zpracování tematiky zaniklých sídel.

Po celou dobu řešení projektu členové řešitelského týmu úzce spolupracovali s odbornými pracovníky Vlastivědného muzea v Šumperku, Vlastivědného muzea Jesenicka v Jeseníku a Městského muzea v Krnově, kteří se podíleli na realizovaném výzkumu, účastnili se všech workshopů uskutečněných v rámci projektu, měli důležitou úlohu při přípravě výstavy. Předložená metodika vznikla spojením zkušeností z výzkumné činnosti s muzejní praxí při přípravě výstavních expozic. Projekt ukázal možnosti spolupráce akademických a vysokoškolských pracovišť a paměťových institucí.

II. Zaniklá sídla v českém pohraničí – obecná charakteristika

2. 1. Definice zaniklého sídla a jeho terminologická vymezení

Důležitou otázkou, která provází výzkum a dokumentaci zaniklých sídel, je otázka užívané terminologie, která se ovšem často liší obor od oboru. V rámci sledované problematiky se objevují hlavně dva klíčové a nejčastěji používané termíny, na něž zaměříme pozornost: **sídlo** a **zánik**.

Pojem **sídlo** má více definic a funkcí, a to v závislosti na tom, který vědecký obor s tímto termínem pracuje.⁴ Ve výzkumu zaniklých sídel se nejčastěji tímto termínem definuje stavební objekt a výtvar lidské činnosti, který plnil funkci obytnou a hospodářskou, přičemž jeho součástí může být i okolní plocha s pozemkem, který byl zemědělsky obhospodařován nebo jinak využíván (zahrady nebo sady). Většina badatelů označuje jako zaniklé sídlo především celé sídelní celky (města, obce, vesnice, osady, samostatně stojící samoty), ale mohou sem patřit i části obcí a osad nebo jednotlivé stavební objekty, které se nacházely v dosud existujících městech a vesnicích. V českých zemích se nejčastěji zkoumají zaniklá sídla venkovského typu, kam patří obec, osada, místní část obce/osady, kolonie (např. nouzové, rekreační). Do venkovských sídel se řadí především obytné domy s příslušnými hospodářskými budovami, sklepy, dvory, zahradami,

---

⁴ K problematice sídel, jejich vývoji a typologii blíže: SHORT, John R., *Lidská sídla. Velká encyklopedie světa*. Praha, Nakladatelský dům OP 1994. Srov. též VOTRUBEC, Ctirad, *Lidská sídla – jejich typy a rozmístění ve světě*. Praha, Academia 1980.

sady. Dalšími objekty venkovského osídlení jsou kostely a fary, budovy obecních úřadů, škol, hasičské zbrojnice.⁵

Mnoho podob představuje také **zánik** sídla, k němuž neexistuje ucelená typologie. Každý obor v tomto výzkumu uplatňuje různé teoretické koncepty, metodické postupy a prameny.⁶ Některá sídla přitom zcela zmizela ze zemského povrchu a není po nich žádná viditelná stopa, jinde však z těchto míst dosud přetrvávají hmotné pozůstatky ve formě reliktnů a ruin, nebo zůstává bývalé osídlení patrné v charakteru okolní krajiny. V různých částech světa je také možné narazit na celá opuštěná města a vesnice s dochovanými obytnými domy a veřejnými budovami, obchody, ale třeba i parky nebo dopravními komunikacemi, odkud poslední obyvatelé již dávno odešli, ale zdejší zástavba a infrastruktura zde zůstává nedotčená. Taková „města duchů“, ovšem v českém prostředí prakticky nenajdeme.

V české pohraniční krajině, která je hlavním předmětem této metodiky, mohou zaniklá sídla také vykazovat řadu různých podob, přičemž pro období po roce 1945 se objevují a zkoumají především tyto formy zániku:

- 1) *administrativní zánik*, (týká se především dříve samostatných obcí) k němuž docházelo většinou změnou názvu původní lokality nebo sloučením s jinou obcí.
- 2) *sídelní zánik*, kdy stávající zástavbu obce a osady trvale nebo dočasně opustili stálí obyvatelé, avšak místo i nadále existuje, ať již opuštěné nebo s jiným posláním a využívané například pro rekreační účely a sezónní pobyt.
- 3) *fyzický zánik*, při kterém bylo původní sídlo (obec, osada, samota, dům), zbouráno, těžce poškozeno nebo natolik zchátralo, že se stalo nadále neobyvatelným jak pro trvalé, tak i přechodné bydlení.
- 4) *paměťový zánik*, během něž sídlo ztrácí nejen své obyvatele a zmizí ze zemského povrchu, ale také se vytrácí z lidského povědomí.

Jednotlivé formy zániku se mohou v některých případech navzájem překrývat, stejně jako se mohou měnit v čase.

---

⁵ K venkovským sídlům blíže: CHALUPA, Petr-HÜBELOVÁ, Dana: *Sídelní struktury v přehledu a cvičeníh*. Brno, Mendelova univerzita v Brně 2011.

⁶ Srov. CAJTHAML, Jiří, *Rekonstrukce historické krajiny a zaniklých obcí*. Praha: České vysoké učení technické v Praze 2013 (Habilitační přednášky 26, 2013); FUNK, Tomáš, *Vesnice zaniklé po roce 1945*. In Vařeka, Pavel (ed.), *Archeologie 19. a 20. století. Přístupy, metody, témata*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2013, s. 23-28; KUČERA, Zdeněk, *Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945. Základní analýza*. *Historická geografie* 34, 2007, s. 317-334.

Proces zániku sídla je možné sledovat a dokumentovat podle různých kritérií, k nimž patří:

- 1) *charakter probíhajícího zániku* - od destrukce odehrávající se bez lidského zásahu, přes nešetrné zacházení až po řízené demolic.
- 2) *rozsah zániku* - od individuálních bouraček po plošné postupy hromadných demolic.
- 3) *rychlost zániku* - proces, který mohl být okamžitý, postupný nebo i velmi pomalý, kdy se projevuje pustnutí nebo přechodný zánik, sídlo ještě může plnit jinou než původní funkci (skladiště, sklep, orientační bod v krajině).

Jinou zkoumanou kategorií jsou samotné příčiny zániku sídel, přičemž pro oblast českého pohraničí po roce 1945 platí především následující události:

- 1) vysídlení Němců a další nucené migrace obyvatel
- 2) blízkost státní hranice a hraniční pásmo
- 3) budování vojenských újezdů
- 4) těžba surovin, průmyslový rozvoj a stavba rozvojových projektů
- 5) další příčiny (vylidňování venkova, urbanizace příměstské krajiny ad.)

Ačkoliv se tato metodika vztahuje k zaniklým sídlům v českém pohraničí po druhé světové válce, je zapotřebí pro úplnost zmínit, že mnoho zaniklých sídel po roce 1945 se nachází i v jiných oblastech České republiky. U těchto vnitrozemských zaniklých sídel patřily k hlavním příčinám jejich konce především důvody hospodářského využití a exploatace krajiny spojené s výstavbou rozvojových projektů. Mnoho obcí a osad muselo v druhé polovině 20. století ustoupit například budování rozsáhlých vodních děl (např. přehrady Vltavské kaskády), nebo výstavbě jaderných elektráren Dukovany a Temelín a jiným projektům.

2. 2. Definice českého pohraničí

Pozornost metodiky se soustředí na sídla (obce, osady a samoty), která byla vysídlena a následně většinou zbourána v období po druhé světové válce na území českého pohraničí. Takto definovaný prostor představuje z geografického i historického hlediska poměrně komplikovaný a nejednoznačný pojem. Obecně můžeme pohraničí definovat jako území na periferii státu vůči svému centru, ale

také jako oblast, kde se setkávají a mísí různé etnické skupiny, jazyky a kultury. V historických vědách je jako české pohraničí označováno poměrně rozsáhlé území českých zemí, které bylo do konce druhé světové války většinově osídleno německy mluvícím obyvatelstvem. V roce 1938 byly pohraniční oblasti s většinou německého obyvatelstva rozhodnutím Mnichovské dohody odtrženy od tehdejšího československého státu a zabrány hitlerovským Německem. Jedná se o území s rozlohou téměř třicet tisíc čtverečních kilometrů, které obklopovalo jádro českých zemí táhnoucí se s výjimkou slovensko-moravského pomezí podél téměř celých jeho historických hranic. Do vymezené oblasti pohraničí ovšem spadá i území s tradičně většinovým českým obyvatelstvem (Domažlicko, Náchodsko, Vitorazsko), které však podobně jako území s většinově německým obyvatelstvem nezůstalo rovněž ušetřeno poválečným migracím a docházelo v nich rovněž k hromadnému zanikání sídel.⁷

Po roce 1945 byla většina německých obyvatel vysídlená za hranice státu a české pohraničí se stalo dějištěm významných transformačních procesů, které přinesly zásadní národnostní, sociální a demografickou proměnu těchto regionů. Mezi lety 1945 až 1950 proběhla v tomto prostoru výměna téměř pěti milionů obyvatel, přičemž hustota obyvatelstva zde poklesla o jednu třetinu oproti předválečnému stavu.⁸ Komplikovaný vývoj pohraničí byl také zapříčiněn značnou fluktuací nově příchozích obyvatel, mezi nimiž se nacházeli také „zlatokopové“, jejichž jediným cílem bylo rabovat v prázdných domech a odvézt odtud majetek.⁹ V pohraničí tak i jejich vinou stoupal počet domů a hospodářských statků, které byly vykradené, zpusťšené nebo rozebrané kvůli stavebnímu materiálu. Mnoho opuštěných a prázdných sídel se tak měnilo v neobyvatelné a chátrající. Tato místa se pak pro československé úřady stala přítěží, bezpečnostní hrozbou i politickým problémem.

---

⁷ K problematice českého pohraničí po roce 1945 srov. ARBURG, Adrian von: *Peripherie oder Pionierland? Konzeptionen zur neuen Funktion des tschechischen Grenzgebiets 1945-1951*. In: Lozoviuk, Petr (ed.), *Grenzgebiet als Forschungsfeld: Aspekte des ethnographischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, Bd. 29)*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2009, 85-112; GLASSHEIM, Eagle, *Očista československého pohraničí: Migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech*. Praha, Academia 2019; TOPINKA, Jiří. *Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948-1960 a tak zvaná akce dosídlení*. In: *Soudobé dějiny* 12, č. 3-4, 2005, s. 534-585.

⁸ K problematice osídlování pohraničí srov. WIEDEMANN, Andreas: *Pojď s námi budovat pohraničí: osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952*, Praha, Prostor 2016; ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení českých zemí po druhé světové válce*. Brno, CERM 2005.

⁹ SPURNÝ, Matěj: *Krajina a paměť. Zkušenost českého pohraničí*. In: Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah (eds.), *Odchody a návraty: vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha, Antikomplex 2015, s. 50-59.

2. 3. Proces zanikání sídel v českém pohraničí po roce 1945

První demolice opuštěných sídel probíhaly v českém pohraničí již od roku 1946, kdy se bouraly domy a další stavební objekty ve špatném technickém stavu nebo stavby poničené válkou. V letech 1947 a 1948 se uskutečnila na vybraných místech v blízkém okolí státních hranic tzv. zalesňovací akce, kdy bezpečnostní a vojenské orgány rozhodly o zbourání několika obcí a osad, aby na jejich místě byl vysázen les. Velkou vlnu demolicí pak přinesla 50. léta 20. století. V roce 1951 bylo v okolí celé hranice s Rakouskem a Spolkovou republikou Německo a na části hranic s Německou demokratickou republikou zřízeno zakázané hraniční pásmo, které tvořil přibližně dva kilometry široký pás, kde bylo v následných letech vysídleno a zbouráno kolem 130 obcí a osad.

Další sídla byla zbourána na územích, kde byly vybudovány vojenské újezdy, které využívala československá armáda.¹⁰ Ovšem také na územích mimo hraniční pásmo a vojenské újezdy se nacházelo velké množství prázdných a opuštěných sídel. Většina z nich byla zbourána v rámci rozsáhlé a celoplošné demoliční akce v českém pohraničí, která proběhla od května 1959 do října 1960, po níž zmizelo ze zemského povrchu téměř 40 000 objektů. V šedesátých letech se uskutečňovaly některé lokální demoliční akce, například v Jeseníkách nebo Českém středohoří, kde se vylidnilo a zůstalo mnoho prázdných vesnic. V době reálného socialismu zmizely další pohraniční obce především z důvodu těžby surovin (zejména oblast severočeské uhelné pánve) nebo výstavbou vodních děl (např. přehrady Přísečnice v severních Čechách a Slezská Harta na pomezí severní Moravy a Slezska).¹¹

2. 4. Muzea a zaniklá sídla

Objevování historie zmizelých sídel je velkým úkolem především pro muzea v pohraničních regionech, zvláště v oblastech, kde je kumulace zaniklých sídel největší. Většina muzeí nacházejících se v pohraničí vznikla ve druhé polovině 19. století zásluhou tehdy především německých spolků, ale i škol nebo místních živnostenských komor, přičemž na jejich zakládání a provozu se podíleli i podnikatelé, vzdělanci s odborností archivářů, stavitelů nebo architektů. Taková

---

¹⁰ K problematice vojenských újezdů blíže: MINAŘÍK, Pavel. Vznik a rozšiřování vojenských výcvikových prostorů na území Československa a s tím spojené vlivy na migrační procesy. In: Bednařík, Petr – Nosková, Helena – Maršálek, Zdenko, *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 2018, s. 135-149.

¹¹ K demoličním akcím v českém pohraničí po roce 1945 blíže: KOVAŘÍK, David. *Demoliční akce v českém pohraničí 1945-1960 (disertační práce)*. Brno, Masarykova univerzita 2009.

muzea můžeme nalézt např. v Chebu, Karlových Varech, Krnově, Šumperku, Jeseníku, Opavě, Ústí nad Labem, Prachaticích, Králíkách a jinde.¹²

Významným předělem v činnosti většiny muzeí v pohraničí byl konec druhé světové války a vysídlení německých obyvatel. Po roce 1945 byly často sbírky těchto muzeí vystěhovány nebo i zničeny, zejména pokud se vztahovaly k německému obyvatelstvu a jejich kultuře. Situaci navíc komplikovala nejasná koncepce činnosti muzeí v prvních poválečných letech a době nástupu komunistického režimu v Československu.¹³ Muzea v pohraničí se zaměřovala na vytváření nových tradic poplatných tehdejšímu režimu a společenské objednávce, prosazovala se nová témata, jako byla ochrana státních hranic nebo poválečné osídlování pohraničí. Některá regionální muzea se proto raději věnovala sběru materiálů od osídlenců nejen z českého vnitrozemí, ale i příslušníků různých národností a etnických skupin (Slováci, Ukrajinci, čeští a slovenští reemigranti z Rumunska, Maďarska, volynští Češi), zatímco památky po původních německých obyvatelích pohraničí zůstávaly stranou zájmu. Ideu dokonalého průběhu osídlování pohraničí měla dokládat například výstava Nový domov v pohraničí, uskutečněná v 80. letech 20 století v muzeu v Českém Krumlově, které předcházela dlouholetý národopisný výzkum etnografů a folkloristů z tehdejší Československé akademie věd.

V době před rokem 1989 představovala dokumentace či dokonce prezentace zaniklých sídel, z nichž většina byla spjata s německou minulostí jejich vysídlených obyvatel, pro většinu muzeí okrajovou nebo zcela opomíjenou záležitost. Přesto část pohraničních muzeí vlastní a uchovává různé sbírkové předměty z různých lokalit svého regionu, které se vztahují i k zaniklým sídlům. Řada těchto předmětů ovšem nebyla podrobněji zdokumentována, zevrubně popsána a katalogizována, což ztěžuje možnost jejich dalšího využití včetně veřejné prezentace.

---

¹² K německému muzejnictví v českých zemích s podrobnějším zaměřením na oblast Moravy blíže: KIRSCH, Otakar. *(Po)zapomenutí nositelé paměti: německé muzejnictví na Moravě*. Brno, Paido, 2014.

¹³ K této problematice podrobněji JIRÁSEK, Zdeněk – KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf. České muzejnictví pod vlivem politických změn po roce 1945. In: Dolák, Jan (ed.) *Muzea v procesu transformace. Mezinárodní konference 24.-26. listopadu 2003*. Brno, Masarykova univerzita, 2004, s. 33-42.

III. Metodologické a koncepční postupy při výzkumu, dokumentaci a prezentaci zaniklých sídel

3. 1. Lokalizace zaniklých sídel

Důležitým předpokladem pro výzkum a dokumentaci zaniklých sídel je jejich přesné vymezení a stanovení kritérií, jaký objekt bude předmětem zájmu (k definování zaniklého sídla viz kapitola 2. 1.). Řešitelé projektu, v jehož rámci vznikla tato metodika, zkoumali zaniklá sídla na území Moravy a Slezska a pro tuto vymezenou oblast vytvořili komplexní přehled všech dohledatelných zaniklých sídel. Z důvodu značného rozsahu takových sídel (zejména různých samot s vlastními pomístními jmény) proto stanovili vymezení a do výzkumu zahrnují pouze obce, osady a místní části osad, které měly alespoň tři obytné domy před rokem 1945. Tento seznam zaniklých sídel tedy není úplný a lze jej v případě možností a situace v jednotlivých regionech doplňovat o další lokality menších sídel a samot.

Zaniklá sídla byla lokalizována a jejich zánik potvrzen ještě před samotným terénním průzkumem na základě komparativní analýzy statistických údajů o počtech obyvatel a domů před druhou světovou válkou a po ní. Východiskem pro srovnání s poválečným stavem byla data Statistického lexikonu obcí v Republice československé (na základě sčítání lidu z 1. prosince 1930, které vycházely v letech 1934 až 1937, přičemž v případě území Moravy a Slezska byl využit druhý díl lexikonu pro zemi Moravskoslezskou).¹⁴ Data z německého sčítání lidu z roku 1939 nebyla zohledněna, neboť tento census jednak nepokrýval celé území dnešní České republiky (ani některé oblasti českého pohraničí, které nebyly zabrány v roce 1938 do Německa) a můžeme jej proto považovat jen za doplňkový zdroj¹⁵. Rovněž nelze doporučit využití údajů o počtu obyvatel z roku 1950, v nichž se již promítly změny spojené s poválečným odsunem Němců, neboť tyto seznamy nejsou dohledatelné pro všechny sledované obce a osady. Jako podpůrný zdroj pro kompletaci dat lze použít Historický lexikon obcí České republiky –

---

¹⁴ Pro Čechy *Statistický lexikon obcí v republice Československé I. Země Česká*. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930. Praha, Orbis 1934. Pro Moravu a Slezsko *Statistický lexikon obcí v republice Československé II. Země Moravskoslezská*. Vydán tamtéž. Praha, Orbis 1935.

¹⁵ VAISHAR, Antonín, DVOŘÁK, Petr, ZAPLETALOVÁ, Jana: Zapomenuté sčítání lidu 1939 v českém pohraničí. In: *Informace České geografické společnosti*, roč. 38 (2019), č. 2, s. 1–9.

1869–2011 vydaný Českým statistickým úřadem.¹⁶

V rámci vyhledávání a zkoumání postižených sídel byly nejprve identifikovány demograficky pozitivní lokality, za něž jsou považovány takové lokality, v nichž v pozorovaném období:

- nastal pokles trvale bydlících obyvatel o více než 95 %,
- obec, osada, nebo místní část (bez evidence nebo s výrazným poklesem trvalých obyvatel v současnosti) byla navíc sloučena s jiným sídlem.

Fyzický zánik takto identifikovaných lokalit byl následně potvrzen pomocí vizuální komparace změn urbanistické struktury sídla na historických mapových podkladech (od 2. pol. 19. století po současnost). Kritériem pro verifikaci fyzického zániku byla nepřítomnost většiny stavebních objektů identifikovaných na mapových podkladech, které se objevují na příslušných mapách do konce 50. let 20. století ve srovnání s mladšími podklady. Za tímto účelem je možné využít mapy stabilního katastru (originální, indikační skici nebo povinné císařské otisky), katastrální mapy, katastrální mapy evidenční, vojenská mapování (3. vojenské mapování a vojenské topografické mapy v systému S-1952), mapy evidence nemovitostí, pozemkový katastr, letecké měřické snímky od roku 1936, ortofotomapy. Všechny uvedené mapové podklady poskytuje k nahlédnutí a základnímu vizuálnímu porovnání Český zeměměřičský a katastrální úřad (ČÚZK) v aplikaci dostupné na stránkách <https://ags.cuzk.cz/archiv/>. Data, která nebyla zdigitalizována, je možné vyžádat v tištěné podobě v archivu ČÚZK. Pro přesnou práci s daty a následnou mapovou interpretaci se doporučuje tato data zakoupit. Výjimečně je možné využít historických mapových podkladů z archivů nebo osobních sbírek, které však neposkytují ucelenou vrstvu dat pro celé území České republiky.

Metodický postup je možné aplikovat nad rámec zde uvedeného výzkumu. Lze jej uplatnit na dalších lokalitách, dále za účelem identifikace zaniklých sídel jiné velikostní kategorie (zejména menších sídel včetně samot) a pro jiný časový horizont zániku.

---

¹⁶ RŮŽKOVÁ, Jiřina – ŠKRABAL, Josef, *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. I. díl. Počet obyvatel a domů podle obcí a části obcí v letech 1869-2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*. Praha, Český statistický úřad 2006.

Shrnutí metodického postupu k lokalizaci zaniklých sídel

- 1.) vyhodnocení demografických údajů dle požadovaného časového řezu vztažených k období předcházejícímu fyzickému zániku sídla (stanovení počtu obyvatel a domů k poslednímu dohledatelnému období před zánikem a popis dlouhodobého trendu) a srovnání se stavem bezprostředně po zániku s případným protažením časové řady do současnosti (pokud je relevantní z hlediska znovuosídlení lokality);
- 2.) srovnání identifikovaných lokalit se situací zachycenou na mapových podkladech (měřický operát Stablního katastru, II. vojenské mapování, letecké měřické snímkování od 30. let 20. století) bezprostředně před a po zániku sídelní struktury;
- 3.) vyhodnocení současného stavu lokality dle aktuálních ortofotosnímků a digitálního modelu reliéfu (DMR 5G; ags.cuzk.cz);
- 4.) provedení cíleného terénního průzkumu včetně vyhotovení fotodokumentace a dronového snímkování (v okolí lokalit zaniklých staveb, v okolí cestní sítě včetně v současnosti zaniklých cest, v okolí původní plužiny);
- 5.) provedení terénního průzkumu širší lokality včetně dronového snímkování (zejména nad místy se vzrostlou vegetací);
- 6.) využití získaných poznatků v expoziční a výstavní činnosti in situ a ex situ (viz dále).

Kroku jedna může předcházet cílené vymezení území postiženého razantními velkoplošnými změnami ve využití krajiny (např. výstavba vodních nádrží, plošná povrchová a hlubinná těžba) či území zasaženého událostmi spojenými s demografickými změnami. Pro iniciální vyhodnocení fyzického zániku sídla lze také využít evropskou mapovou platformu Arcanum Maps (<https://www.arcanum.com/en/maps>) umožňující současné zobrazení aktuálních a historických mapových podkladů.

3. 2. Archivní výzkum

Významným zdrojem zejména dobových pramenů jsou archivy, kde jsou ke sledované tématice uloženy písemnosti a obrazový materiál (fotografie, plánky, mapy) dokumentující osudy zaniklých sídel před jejich zánikem i samotný proces jejich fyzického zanikání po roce 1945. Příslušné archiválie jsou k tomuto tématu značně roztráštěné v různých fondech centrálních i regionálních archivů. Velikost

těchto archivních dokumentů i jejich kvalita se značně odlišuje, nejen v konkrétních fondech, ale i v jednotlivých archivech. Významným problémem je jejich zpracování a dostupnost pro badatele. Obecně platí, že více přístupné jsou starší archiválie k období 1945-1960, zatímco mladší dokumenty bývají často ještě nezpracované, ale tento stav se liší archiv od archivu. Jiným problémem, na který může badatel narazit, jsou nařízení o ochraně osobních údajů, zvláště pokud se v příslušných archiváliích vyskytují jména konkrétních osob.

Z centrálních archivů je možné k tématu zaniklých sídel vyhledat potřebný materiál v Národním archivu v Praze, kde se nachází bohatý materiál zejména v jednotlivých fondech ministerstva vnitra (Nová registratura; Tajné; Dodatky), fondech Úřadu předsednictva vlády (zejména Tajná spisovna) a ve fondech Ústředního výboru KSČ (zejména jeho politického sekretariátu), spíše okrajově pak v některých dalších fondech jednotlivých ministerstev nebo státních úřadů (Národní pozemkový fond, Státní úřad církevní, Úřad památkové péče aj.). Dále je možné studovat dokumenty v Archivu bezpečnostních složek v Praze a Kanicích u Brna, a to zejména ve fondech sekretariátů ministerstva vnitra a krajských správ Sboru národní bezpečnosti příslušných pohraničních krajů a ve Vojenském historickém archivu v Praze, kde se nacházejí významné dokumenty zejména k vojenským újezdům jako jedné z významných skupin zaniklých sídel v pohraničí.

Vedle archiválií uložených v ústředních archivech celostátního významu je možné čerpat a využívat také archiválie v oblastních a okresních archivech, zvláště těch, do jejichž působnosti spadají zkoumané pohraniční regiony. V oblastních a okresních archivech se nachází bohatá materie ke zkoumané látce zejména ve fondech správních orgánů a jejich úřadů, které měly problematiku zanikajících sídel ve své kompetenci, tedy zejména národních výborů všech stupňů (krajské národní výbory, okresní národní výbory) a jejich příslušných referátů a odborů. V okresních archivech je možné využít také archivy obcí (místní národní výbory a další úřady, instituce nebo komunální podniky na místní úrovni). Nejvíce angažované a také odpovědné za provádění pohraničních demolic byly bezpečnostní referáty (pozdější odbory vnitřních věcí), ale také referáty a odbory zemědělské, stavební nebo místního hospodářství národních výborů. Z dalších pramenů uložených v archivech představují cenný zdroj informací obecní kroniky a pamětní knihy pohraničních měst a obcí, které zánik sídel ve svém okolí rovněž v zápisech často reflektují a poskytují další cenné informace o jejich organizaci, průběhu i následcích. Řadu pramenů (zejména obrazového charakteru) k zaniklým sídlům lze nalézt také v krajských

archivech nebo muzeích vysídlených Němců z postižených oblastí českého pohraničí, které se nacházejí na území Spolkové republiky Německo.

Nejrozšířenějšími archiváliemi jsou dokumenty a písemnosti „úřední povahy“, které představují různé výnosy, nařízení a směrnice vztahující se k procesům vedoucím k zániku konkrétních sídel, od rozhodnutí o zrušení postižené lokality po instrukce a návody k fyzickému provedení zániku sídla odehrávající se ve většině případů formou demolice budov nebo celých sídelních celků v rámci demoličních akcí. Cenné jsou výkazy a tabulky s počty prováděných demolic v jednotlivých okresech a obcích, někde se dochovaly i plány a nákresy demolovaných objektů nebo fotografie, spíše vzácně se pak objevují záběry, které by zachycovaly samotné provádění demolic.

3. 3. Metoda orální historie a práce s pamětníky

Pro oblast zaniklých sídel jsou významným zdrojem poznání rozhovory s pamětníky a záznam jejich vzpomínek. Jelikož většina zaniklých sídel zmizela v období 40. až 60. let dvacátého století, jedná se většinou o pamětníky důchodového věku, kteří se ve vzpomínkách vrací do období svého dětství a mládí. Proto je nutné počítat s tím, že jejich pohled na události bude ovlivněn nejen již velkým časovým odstupem od událostí, ale i skutečností, že to je pohled spjatý s věkem dětství a dospívání, což může ovlivňovat jejich svědectví a popis událostí.

Zásadní otázkou je způsob vyhledávání pamětníků. Možností se nabízí několik, přičemž jednou z fungujících variant je oslovení starostů obcí v regionu zaniklých sídel. Starostové pak velmi často už vědí a mají přehled, kdo z obyvatel obce může patřit mezi hledané pamětníky. Starosta také může snáze zprostředkovat kontakt s pamětníky, protože vzhledem k jejich obvykle vysokému věku se u nich může projevit obava z cizích lidí, zatímco kontakt prostřednictvím starosty zvyšuje důvěryhodnost i ochotu pamětníka setkat se s výzkumníkem.

K dalším fungujícím postupům patří zveřejňování výzev prostřednictvím webových stránek nebo sociálních sítí. Výzvy ke kontaktu na pamětníky pro určitou tematiku uveřejněné na internetu mají často ohlas u lidí mladší a střední generace, kteří pak poskytnou kontakt na pamětníka z jejich okolí. Dobře mohou v tomto směru fungovat i výzvy v místním tisku, na místních rozhlasových stanicích či kabelových televizích. Další velmi dobrou formu pomoci při hledání pamětníků představují regionální badatelé a nadšenci, učitelé dějepisu, kteří

rovněž často mají kontakty na pamětníky a jsou většinou ochotni je zprostředkovat nebo na ně upozornit.

Samotný rozhovor se nejlépe uskutečňuje v domě nebo bytě pamětníka, kde se tyto lidé (většinou seniorského věku) mohou při rozhovoru cítit ve větším bezpečí a komfortu. Na začátku rozhovoru je ovšem nutné si vyžádat souhlas, zda můžete vyprávění respondenta nahrávat a použít. Při samotném rozhovoru je dobré začít jednoduchými dotazy směřující na rodinu, školu, kamarády z dětství. Tyto otázky pomohou respondenta rozmluvit a navázat plynulou komunikaci. Také je potřebné nechat pamětníka volně mluvit, ale snažit se jej udržet v tématu rozhovoru.

Ve vzpomínání na zaniklá sídla se pamětníci rekrutují z několika skupin obyvatel. První skupinou představují lidé, kteří ve zkoumaných místech bydleli do skončení druhé světové války, přičemž ve výzkumu pohraničních sídel se jednalo zejména o německy mluvící obyvatele, kteří byli většinou vysídleni do Německa nebo Rakouska. Druhou skupinou jsou pováleční osídlenci, kteří přišli do pohraničí po roce 1945, ale v dalších letech odtud také odešli, buď se odstěhovali dobrovolně (například z důvodů špatných životních podmínek, špatné infrastruktury, drsného klimatu) nebo museli opustit své domovy z vojenských a bezpečnostních důvodů (hraniční pásmo, vojenský újezd), případně kvůli těžbě surovin nebo výstavbě rozvojových projektů v postiženém místě. Třetí skupinu představují potomci vysídlených obyvatel ze zaniklých sídel. V tomto případě se nejedná již o přímé pamětníky, ale mohou vyprávět o vzpomínkách svých rodičů a prarodičů, které si od nich vyslechli. Čtvrtou skupinou pamětníků jsou lidé, kteří v zaniklých sídlech nebydleli, ani zde nemají své předky, ale stali se z různých důvodů svědky, pozorovateli a někdy i přímými aktéry jejich zanikání (například jako pracovníci demoličních čet). Pátou skupinu pak tvoří různí nadšenci a dobrovolníci, kteří do míst zaniklých sídel přišli až po jejich zániku, ale jednak mohou sbírat potřebné informace o těchto lokalitách, jednak sami vytvářejí soudobou historii konkrétní lokality vlastním působením a novými aktivitami (více v kapitole Příklady “druhého života” zaniklých sídel).

Každá skupina pamětníků je specifická a vyžaduje zvláštní přípravu. U pamětníků rekrutujících se z německých vysídlenců je třeba počítat se zvýšenými náklady na cestu, pokud tyto respondenty chceme navštívit v jejich bydlišti (nejčastěji ve Spolkové republice Německo nebo v Rakousku), a být schopen s pamětníkem komunikovat v němčině. U pamětníků žijících v nedalekém okolí zaniklých sídel je možné využít studenty škol, které takové rozhovory mohou pořídit v rámci

školních a studentských projektů. Významným pomocníkem mohou být i lidé z občanských sdružení a zájmových spolků působících v regionu, protože jejich aktivity často souvisejí se sledovanou tematikou a disponují vzhledem ke svým aktivitám větším přehledem o místních obyvatelích a případných pamětnících.¹⁷

3. 4. Paměťové instituce krajských sdružení vysídlených Němců

Významným a dosud často opomíjeným zdrojem informací k zaniklým sídlům jsou aktivity spojené s krajskými sdruženími, které ve Spolkové republice Německu a v Rakousku zakládali němečtí vysídlenci, pro něž se vzpomínání na bývalý domov stalo součástí jejich kolektivní identity. Krajská sdružení vydávala literaturu, v níž vysídlenci vzpomínali na život ve své domovině, přičemž k těmto vzpomínkám přidávali také různé obrazové materiály, nejčastěji dobové fotografie ze zaniklých sídel. V krajských časopisech se také zvláště v 50. letech objevovaly často unikátní informace o průběhu demolic postižených sídel, kdy původní obyvatelé tyto události sledovali z druhé strany státní hranice. V některých případech se podařilo pořít i fotografie demolovaných objektů, což představuje v současnosti velmi cenný a značně unikátní historický a dokumentační pramen.¹⁸

Jiným zdrojem informací jsou zaznamenané přímé zážitky německých vysídlenců, kteří měli možnost vyjet do Československa a dostat se na místa svých bývalých domovů, kde často mohli pozorovat již jen opuštěné a chátrající domy nebo jejich rozvaliny. Velmi často pak tito návštěvníci pořizovali ze svých cest fotodokumentaci, která se stala součástí jejich osobních a rodinných alb, ale někdy byla též uveřejněna v krajských časopisech a další literatuře.¹⁹ Periodika krajských sdružení tak můžeme vnímat jako velmi podstatný zdroj informací při získávání informací o zaniklých sídlech v českém pohraničí. Tato periodika se

---

¹⁷ K tematice práce s pamětníky: HLAVÁČEK, Jiří: Kolektivní paměť a orální historie ve výzkumu soudobých dějin. In: *MEMO. Časopis pro orální historii*, roč. 2 (2012), č. 2, s. 6-16; KREISSLOVÁ, Sandra: *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců*. Praha, Filozofická fakulta UK 2013; VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 2008.

¹⁸ KREISSLOVÁ, Sandra: Obraz "staré domoviny" na stránkách krajského tisku vysídlených Němců z českých zemí na příkladu nejstarších ročníků Komotauer Zeitung (1947-1959). In: *Ústecký sborník historický = Aussiger historische Zeitschrift*. Ústí nad Labem, Muzeum města Ústí nad Labem č. 1-2, 2014, s. 143-164.

¹⁹ Unikátní jsou v tomto ohledu záznamy z reportážních cest po českém pohraničí, které prováděli němečtí novináři v 50. letech 20. století, srov. BERGMANN, Alois, *Das heutige Egerland: Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*. München, Aufstieg-Verlag 1957; RIEDL, Max Josef, *Das heutige Nordböhmen: Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*. München, Aufstieg-Verlag 1958.

většinou nacházejí v archivech a muzeích krajanských sdružení v Německu a Rakousku, některé výtisky jsou však dostupné i v knihovnách a archivech v České republice, zejména v regionech, kde příslušné paměťové instituce udržují kontakty a spojení se zástupci vysídlených Němců.

3. 5. Terénní průzkum

Lokalizovaná fyzicky zaniklá sídla se ověří pomocí detailní rekognoskace terénu. Před samotným terénním šetřením je vhodné provést vizuální lokalizaci původního osídlení na podkladě georeferencovaných leteckých měřických snímků (LMS). V případě nekvalitních, nebo nedostatečných LMS, mohou být pro základní lokalizaci použity i vojenské topografické mapy v systému S-1952 (1951-1971) a císařské povinné otisky stabilního katastru (1824-1843), případně originální mapy stabilního katastru (1824-1843) nebo z nich odvozené indikační skici. Pro identifikované zaniklé stavby (domu) lze připravit terénní mapový podklad (tištěný nebo digitální) na základě současné ortofotomapy nebo základní mapy (ZM10) se zákresem polygonů určených pro přesnou lokalizaci původních staveb při terénním průzkumu (podrobněji viz příloha č. 1).

Pro usnadnění pohybu v terénu a lepší viditelnost a lokalizaci krajinných prvků je vhodné terénní šetření provádět v období vegetačního klidu a bez přítomnosti sněhové pokrývky. V rámci terénního průzkumu lze přesně lokalizovat historické krajinné prvky s památkovým potenciálem (viz tabulka v následující podkapitole a fotografie v příloze č. 3). Pro zalesněné lokality lze zase provést předvýběr perspektivních lokalit s výskytem historických krajinných prvků na základě dat digitálního modelu reliéfu České republiky 5. generace (DMR 5G) a příslušné lokality vymezit pro podrobné šetření v současných a historických mapových podkladech a následně v terénu²⁰. Tyto vrstvy jsou taktéž volně dostupné na mapovém portálu ČÚZK (ags.cuzk.cz). Pro pořízení snímků s dokonalejším rozlišením lze provádět speciální lidarové skenování vybraných lokalit.

---

²⁰ AFFEK, Andrzej. N., WOLSKI, Jacek., LATOCHA, Agnieszka., ZACHWATOWICZ, Maria, WIECZOREK, Malgorzata: The use of LiDAR in reconstructing the pre-World War II landscapes of abandoned mountain villages in southern Poland. In: *Archaeol. Prospect.* 2021, volume 29, issue 1, pp. 157–173. <https://doi.org/10.1002/arp.1846>

Při samotném terénním šetření pak můžeme, kromě identifikace a dokumentace konkrétních historických prvků dokládajících předchozí trvalou přítomnost lidí, hodnotit následující:

- současný stav a využívání krajiny
- dostupnost lokality
- stav historických krajinných prvků
- potenciál pro prezentaci zaniklého osídlení.

Pro identifikaci výše zmíněných historických krajinných prvků je možné využít kombinaci metod (podrobněji viz tabulka Přehled identifikovaných prvků s historickou hodnotou):

- terénní průzkum
- komparace historických a současných mapových podkladů
- komparace historických a současných obrazových podkladů
- analýzy digitálního modelu reliéfu (DMR 5G)
- dronové snímkování.

Pro prezentaci výsledků je možné využít následujících způsobů a jejich kombinací:

- mapové výstupy
- obrazové výstupy
- textové provázání s vizuálními výstupy
- označení in situ
- 3D vizualizace, augmentovaná realita
- audiovizuální výstupy založené na vzpomínkách pamětníků.

V rámci terénního průzkumu se provádí také obrazová dokumentace a dronové snímkování, které umožní přesnější lokalizaci a dokumentaci krajinných prvků v těžko dostupném terénu. Obrazové výstupy pak slouží jako podklady k popisné textové části a pro prezentaci krajinných prvků, případně jako vizuální podklady pro 3D modely a tisk, augmentovanou (rozšířenou) realitu, naučné stezky či moderní kroniku obce (podrobněji viz dále). Při dronovém snímkování lze využít cíleného snímkování nebo vyhledávání prvků pomocí předem zadaných bodů na

síti. Dronové snímkování umožňuje také využití blízké fotogrammetrie pro tvorbu 3D modelů budov nebo terénu.

Pro dronové snímkování je vhodná spolupráce s pracovišti Akademie věd a vysokých škol, které mohou mít lepší možnosti pro zajištění příslušné snímací techniky. Mohou také disponovat pracovníky se zkušenostmi z práce s dronem. Větší muzea mohou pro terénní výzkum využít své pracovníky – botaniky, kteří mohou dobře zdokumentovat druhové složení rostlinného pokryvu na lokalitě a případný výskyt vzácných druhů.

U pohraničí je nutné počítat s tím, že zde v poválečném období často nevznikala jednotná zemědělská družstva, ale státní statky. K největším takovým podnikům v pohraničí patřily Státní statek Tachov a Státní statek Bruntál. V těchto státních statcích pak pracovali často i lidé, kteří se zemědělstvím neměli větší zkušenosti, a tak leckdy začali sázet jiné plodiny i stromy, než jak činili původní hospodáři, což leckdy zapříčinilo i nepřilíš dobré hospodářské výsledky. Vlivem různých hospodářských zásahů je tak možné se při terénním výzkumu setkat s kombinací krajinných prvků z různých období.

Následující tabulka představuje pomůcku pro uživatele této metodiky. Zahrnuje přehled krajinných, kulturně-přírodních a přírodních prvků, které lze zjistit při terénním výzkumu. Je zde uvedeno, jaké jsou hodnoty těchto prvků a jakými metodami je lze identifikovat a zdokumentovat. V tabulce jsou zaznamenány i způsoby prezentace, které šířeji popíšeme později.

Tabulka: Přehled identifikovaných prvků s historickou hodnotou

skupina prvků a jejich specifikace	zdůvodnění hodnoty	identifikace a dokumentace prvků	způsob prezentace
krajinné prvky			
zachovalá krajinná struktura	historická kontinuita vývoje kulturní krajinné struktury	komparace archivních leteckých měřicích snímků (LMS) a současných ortofotomap; terénní průzkum; dronové snímkování (podrobněji viz příloha č. 3)	<i>mapové výstupy</i> (komparace stavu krajiny na LMS z 2. poloviny 20. století a současných mapových podkladů); <i>GIS analýzy</i> a vykreslení zachovalých struktur; <i>obrazová dokumentace</i>

			(komparace dobových a aktuálních snímků)
agrární valy a haldy	dokladování kulturního využití krajiny v minulosti; krajinný prvek zvyšující biodiverzitu a stabilitu současné kulturní krajiny; estetická funkce v krajině	terénní průzkum na základě analýzy ortofotosnímků a digitálního modelu reliéfu (DMR 5G) nebo LiDAR snímků; dronové snímkování	<i>obrazová dokumentace</i> současného stavu; možné doplnění o <i>biologický a zoologický monitoring druhové diverzity</i>
staré ovocné stromy	doklad dlouhodobé sadařské a ovocnářské tradice v regionu; možnost získání štěpů tradičních ovocných dřevin; estetická funkce v krajině	terénní průzkum; analýza Výkazu ploch stabilního katastru a Mapy kultur (součást vceňovacího operátu stabilního katastru); fakultativně identifikace perspektivních lokalit na základě určení sadů na historických leteckých měřicích snímcích (nelze vždy vzhledem k obtížné rozpoznatelnosti této kultury na LMS spolehlivě aplikovat ve všech územích)	<i>obrazová dokumentace</i> současného stavu; <i>textové provázání</i> s regionální ovocnářskou tradicí a tradičními dřevinami; <i>označení in-situ jako součást naučných stezek</i>
původní solitérní dřeviny v zaniklém intravilánu	historicko-krajinářská stopa v kulturní krajině, estetická funkce v krajině	terénní průzkum; fakultativně možno kombinovat s identifikací původních stavebních parcel na základě LMS a evidence nemovitostí; sekundárně lze nalézt i v širším okolí sídla	<i>obrazová dokumentace</i> ; <i>označení in situ jako součást naučných stezek</i>
specifické regionální/lokální historické krajinné prvky	může se jednat např. o terasové hospodaření, historické aleje apod.; dokladování kulturního využití krajiny v minulosti; krajinný prvek zvyšující biodiverzitu a stabilitu současné kulturní krajiny; estetická funkce v krajině	na základě archivních leteckých měřicích snímků (LMS) a současných ortofotomap; terénní průzkum; dronové snímkování	<i>mapové výstupy</i> (komparace stavu krajiny na LMS z 2. poloviny 20. století a současných mapových podkladů); <i>GIS analýzy</i> a vykreslení zachovalých struktur; <i>obrazová dokumentace</i> (komparace dobových a aktuálních snímků)

opuštěné historické lomy stavebního kamene	dokladování historického využívání území; významná vazba na regionální stavitelství, geologii a využívání lokálních zdrojů	na základě archivních leteckých měřicích snímků (LMS) a současných ortofotomap; terénní průzkum; DMR 5G nebo LiDAR; dronové snímkování	<i>mapové výstupy dokumentující rozrůstání těžby a následný útlum a přirozenou sukcesi; obrazová dokumentace; označení in situ</i>
kulturně-přírodní prvky			
použité stavební materiály (např. stavební kámen, břidličné střešní tašky)	fyzické dokladování materiálů tradičně používaných ve stavebnictví, poukázání na regionální odlišnosti nebo prezentace společných prvků napříč regiony	terénní průzkum; fakultativně možno kombinovat s identifikací původních stavebních parcel na základě LMS a evidence nemovitostí; sekundárně lze nalézt i v širším okolí sídla	<i>expoze fyzických objektů</i>
stavební ruiny	fyzická dokumentace předchozí trvalé přítomnosti lidské společnosti v lokalitě; příspěvek ke krajinnému rázu a geniu loci	terénní průzkum původních stavebních parcel identifikovaných na základě LMS a evidence nemovitostí; LiDARové scanování dronové snímkování	<i>obrazová dokumentace současného stavu; textové provázání s historií zániku sídla a stavební historií regionu; vizualizace původní podoby budov či urbanistické struktury formou 3D modelu; prezentace in situ; workshopy</i>
sklepní prostory a studny	dokladování historické konstrukce drobných podpvrchových staveb s použitím lokálních přírodních materiálů; příspěvek ke krajinnému rázu a geniu loci	terénní průzkum původních stavebních parcel identifikovaných na základě operátu stabilního katastru a LMS z 2. poloviny 20. století	<i>obrazová dokumentace současného stavu; textové provázání se stavební historií regionu, případně lokální geologií; prezentace in situ (popis, vyznačení v terénu)</i>
zpevněné historické cesty a kamenné mosty; patníky	dokladování historické konstrukce cest s použitím přírodních materiálů	terénní průzkum v okolí historické cestní sítě identifikované na základě	<i>obrazová dokumentace současného stavu;</i>

		operátu stabilního katastru a LMS z 2. poloviny 20. století	<i>textové provázání se stavební historií regionu, případně lokální geologií prezentace in situ (popis, vyznačení v terénu)</i>
historická cestní síť	dokladování historické prostupnosti krajiny a vazby na ostatní sídla	komparace historických mapových podkladů (operát stabilního katastru, II. vojenské mapování, LMS) a současných ortofotosnímků; LiDARové snímkování	<i>mapové výstupy (komparace stavu krajiny na LMS z 2. poloviny 20. století a současných mapových podkladů); GIS analýzy a vykreslení zachovalých struktur; doplňkově obrazová prezentace relevantních historických fotografií</i>
historické půdorysy zaniklých kostelů a kaplí	dokladování duchovního a kulturního rozměru předchozí trvalé přítomnosti lidské společnosti v lokalitě; připomenutí zaniklých nemovitých památek jako součásti národního kulturního dědictví	identifikace na základě analýzy historických mapových podkladů (LMS, evidence nemovitostí); LiDARové a dronové snímkování; terénní průzkum	<i>prezentace in-situ (popis, vyznačení v terénu), součást naučné stezky; in-situ vizualizace původní podoby formou 3D modelu; tisk 3D modelu a expozice na výstavě; speciální obrazové výstupy na bázi map uplatnitelných v cestovním ruchu</i>
torza hřbitovů	dokladování duchovního a kulturního rozměru předchozí trvalé přítomnosti lidské společnosti v lokalitě	identifikace na základě analýzy historických mapových podkladů (LMS, evidence nemovitostí), terénní průzkum; dronové snímkování	<i>prezentace in situ (popis, vyznačení v terénu); obrazová prezentace současných fotografií</i>
kulturní prvky			
sakrální památky drobné	dokladování duchovního rozměru dřívější trvalé přítomnosti lidí v lokalitě	pokud tyto objekty nejsou součástí předchozí evidence, lze je dokumentovat na základě terénního průzkumu zejména v okolí historické cestní sítě	<i>prezentace in situ; textové provázání s duchovní tradicí regionu</i>

sakrální památky většího rozsahu (kaple a kostely)	dokladování duchovního rozměru dřívější trvalé přítomnosti lidí v lokalitě, součást národního kulturního dědictví	jde o objekty se známou polohou	<i>speciální obrazové výstupy na bázi map uplatnitelných v cestovním ruchu; prezentace in situ (popis, vyznačení v terénu), součást naučné stezky.</i>
fyzické předměty (úlomky keramiky, kovové části artefaktů)	fyzická dokumentace předchozí každodenní přítomnosti lidské společnosti v lokalitě	komplexní terénní průzkum lokality zaniklého sídla	<i>expozice fyzických objektů</i>

3. 6. Využití leteckých měřických snímků v prezentaci zaniklého osídlení

Dynamiku a změny krajiny lze představit na základě současných a historických leteckých měřických snímků. Pro identifikaci a dokumentaci původní podoby sídel fyzicky zaniklých po druhé světové válce jsou nepostradatelným podkladem letecké měřické snímky, které jsou pořizované od roku 1936, jejichž prostřednictvím je možné zachytit historickou strukturu krajiny a stav sídla před zánikem i následnou demolicí.

První letecké snímkování celého tehdejšího československého území bylo započato v roce 1936, avšak tato činnost se přerušila v době druhé světové války. Snímkování se obnovilo znovu v roce 1946, přičemž první komplexní pokrytí celého území dnešního státu se dochovalo až z let 1952-1957, které již často zachycuje stav postiženého území po provedení celkové nebo částečné demolice pohraničních sídel. Pro identifikaci historického stavu sídla jsou využitelné také snímky pořízené v 60. letech 20. století uložené na portálu Zeměměřického ústavu (ags.cuzk.cz/archiv), které však již většinou dokumentují značně pozměněné území. Současný stav sledovaných lokalit je pak zachycen na aktuálních leteckých měřických snímcích nebo snímcích převedených do pravoúhlé projekce (Ortofoto ČR).

Zásluhou těchto jedinečných podkladů lze vytvářet časové průřezy zájmovými územími, lokalizovat historické krajinné prvky²¹ a představit jejich genezi. Na podkladě historických a současných leteckých snímků je možné vytvářet:

²¹ Historické krajinné prvky prezentuje tabulka Přehled identifikovaných prvků s historickou hodnotou.

- vektorizované mapové vrstvy (typicky vývoj land use²² a land cover²³, změny hustoty cestní sítě apod.) – metodika tvorby těchto výstupů viz příloha Mapové výstupy krajinných struktur (viz obrázky 1 a 2)²⁴
- podklady pro komparativní prezentaci vývoje krajinné struktury²⁵ a textury²⁶ (viz obrázky 3 a 4)
- prostorové mapy a 3D modely krajiny (viz obrázky 5 a 6), více viz podkapitola Alternativní možnosti prezentace zaniklého osídlení
- podklady se zákresem půdorysů budov pro 3D modelace

---

²² Využití území (např. orná půda, les, vodní plocha, zástavba). Sleduje se změna výměry jednotlivých způsobů využití, jejich lokace, spjitost apod.

²³ Krajinný pokryv (např. kukuřičné pole, listnatý lesní porost, zatopený lom, asfaltová plocha).

²⁴ Pelhřimovy dnes leží na česko-polské hranici v osoblažském výběžku. Původní obec byla v roce 1742 rozdělena v rámci prusko-rakouské války na dvě části, jedna připadla Prusku a druhá Rakousku. V obou částech žilo německé obyvatelstvo. Rozdělení zůstalo i po vzniku Československa v roce 1918. Až Mnichovský diktát způsobil, že obě části obce byly spojeny v rámci Třetí říše. Po 2. světové válce došlo k novému rozdělení, kdy jedna část byla opět v Československu a druhá se stala součástí Polska. V létě 1946 proběhl odsun německého obyvatelstva. Do české části obce přišli Slováci z Kysúc a volynští Češi. Nepodařilo se založit JZD a obec se vyliďňovala. Zůstal jen zdevastovaný kostel a dvě budovy, zatímco polská obec normálně dál existovala. Od roku 2000 provádí Hnutí Duha Jeseníky náročnou rekonstrukci kostela.

²⁵ Koresponduje s využitím území (land use) – prostorové rozložení krajinných prvků (pole, les, sídla apod.) propojených vzájemnými vztahy.

²⁶ Prostorové uspořádání krajinné struktury se zohledněním velikosti jednotlivých ploch. Vzniká obkreslením viditelných linií a polygonů na podkladu leteckých měřických snímků.

Výstupy zpracované na základě leteckých měřických snímků

Obr. 1, 2: Vektorizované mapové vrstvy – vývoj land use

Pelhřimov 1937

0 0,25 0,5 1 km

souřadnicový systém: S-JTSK

Podkladová data: Letecký měřický snímek 1937 - VOHMÚř Dobruška © MO ČR
Katastrální území (©ArcCR, ARCDATA PRAHA, ZÚ, ČSÚ, 2016)

Pelhřimov 2020

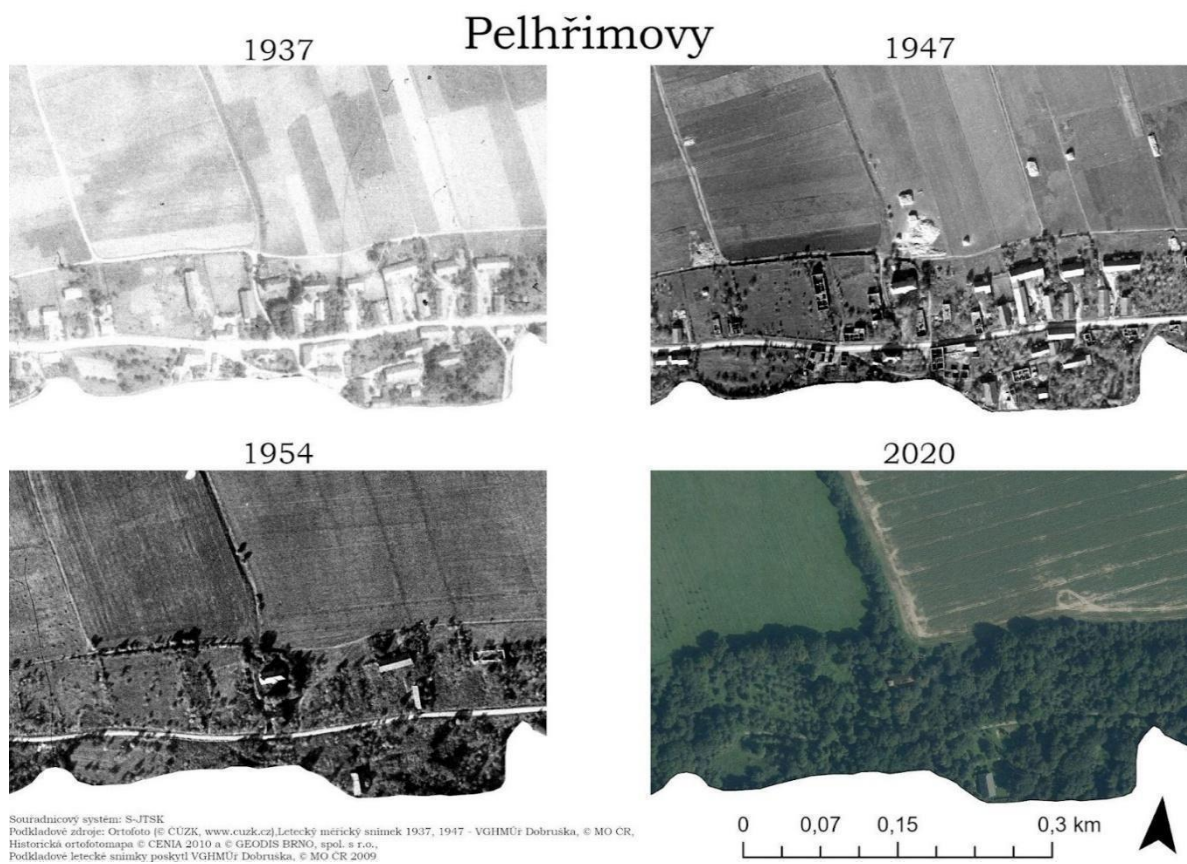
0 0,25 0,5 1 km

souřadnicový systém: S-JTSK

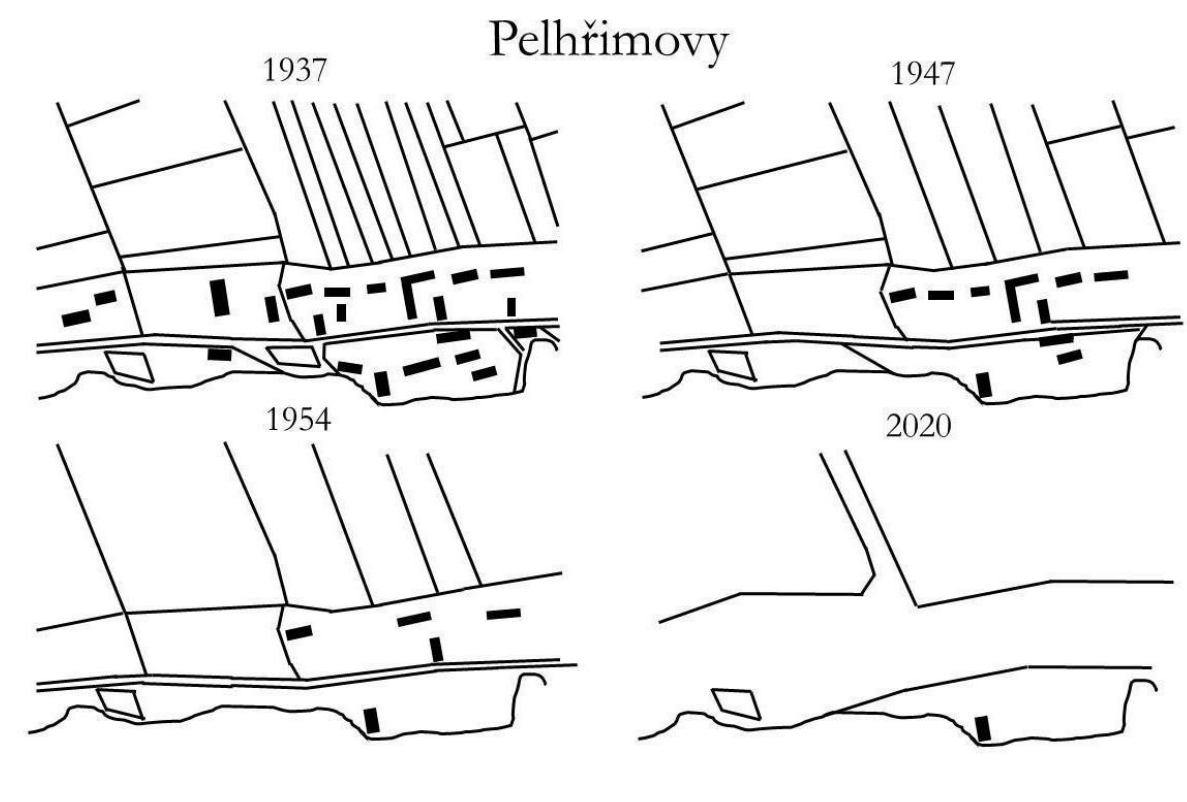
Podkladová data: Ortofoto (© ČÚZK, www.cuzk.cz)
Katastrální území (©ArcCR, ARCDATA PRAHA, ZÚ, ČSÚ, 2016)

Obr. 3: Podklady pro komparativní prezentaci vývoje krajinné struktury

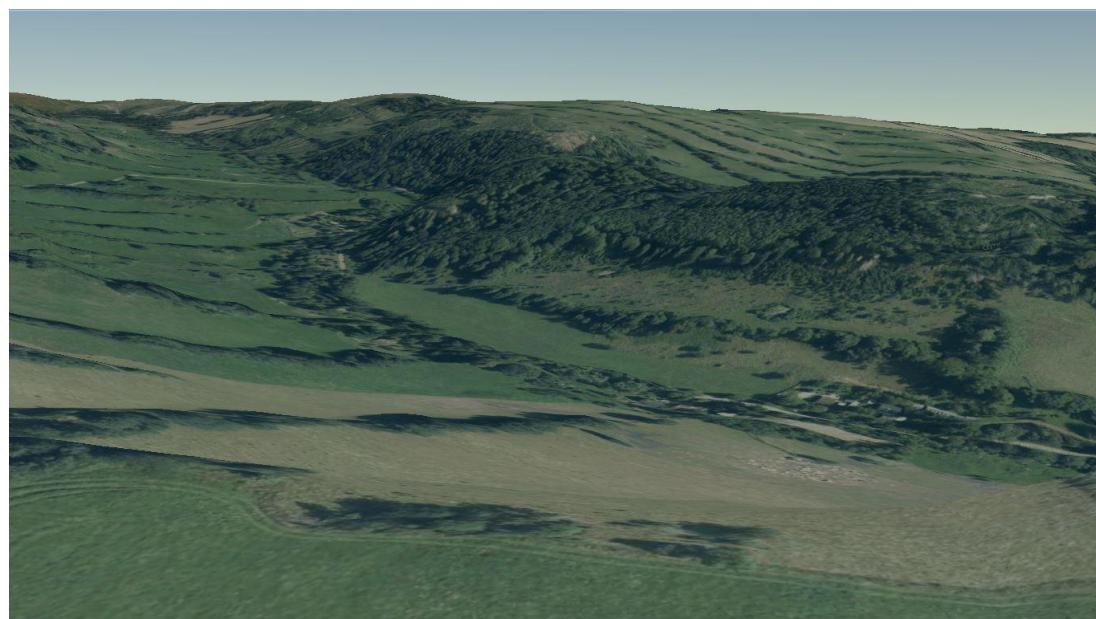
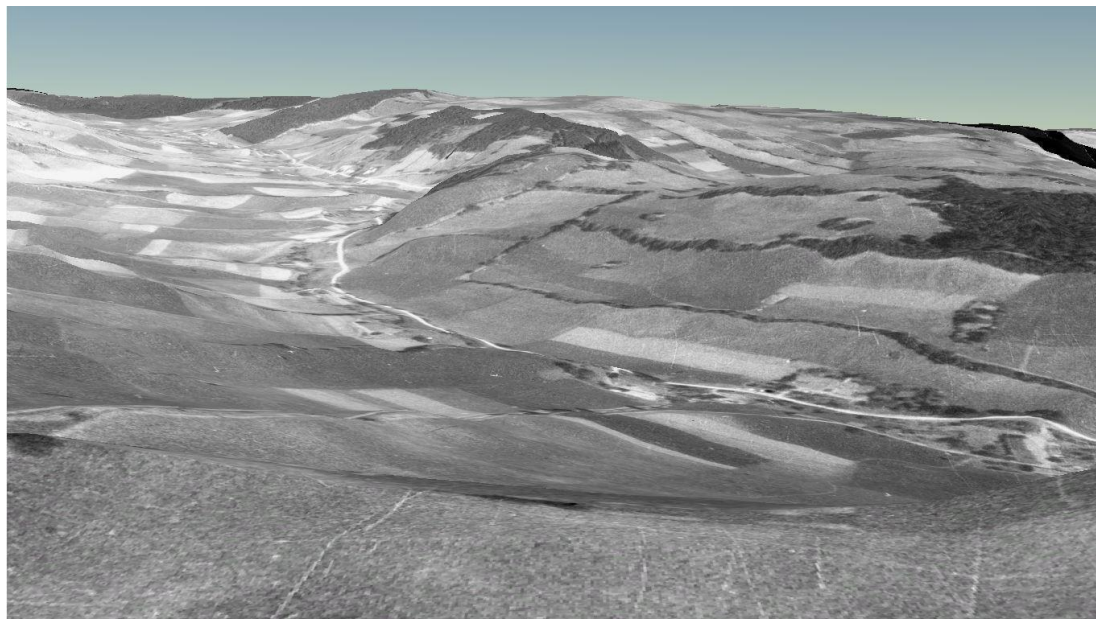
Obr. 4: Podklady pro vizuální prezentaci vývoje krajinné textury

Obr. 5, 6: Prostorové modely území na základě mapových podkladů
(Ztracená Voda v roce 1937 a 2020)

(Ztracená

Podkladové zdroje: Ortofoto (© ČÚZK, www.cuzk.cz), Letecký měřický snímek 1937 – VGHMÚř Dobruška, © MO ČR. Upraveno v programu ArcGIS Pro.

3. 7. Metody používané při přípravě muzejní expozice (se zaměřením na zaniklá sídla)

Na 25. generální konferenci Mezinárodní muzejní rady ICOM, konané dne 7. září 2019 v Kjótu byla navržena nová definice muzea:

Muzea jsou prostorem pro demokratizaci, inkluzi a multikulturu, v nichž probíhá kritický dialog o minulosti a budoucnosti. Uznávají a řeší konflikty a výzvy současnosti, uchovávají artefakty a příklady pro blaho společnosti, chrání rozmanité vzpomínky pro budoucí generace a zaručují všem lidem stejná práva a rovný přístup k dědictví. Muzea nejsou zisková. Jsou participativní a transparentní, pracují v aktivním partnerství s různými komunitami a pro ně, aby shromažďovaly, uchovávaly, zkoumaly, interpretovaly, vystavovaly a zlepšovaly porozumění světu s cílem přispět k lidské důstojnosti a sociální spravedlnosti, globální rovnosti a planetární pohodě.

Nová definice muzeí respektuje současnou odbornou činnost a možnosti muzeí prezentovat naši historii, včetně do roku 1989 zamlčované a dle politických potřeb upravované soudobé historie. Vychází z muzejních sbírek a současně z vysoké odborné úrovně odborníků v muzeích, také ze současného stupně poznání a výsledků bádání muzejních institucí. Zároveň reflektuje úzkou spolupráci více odborných institucí při řešení jednoho problému a využívá vlastní možnosti jejich interpretace a prezentace.

Tato definice zároveň otevírá v našem případě i širší možnosti k vypracování metodiky řešení a zpracování problematiky zaniklých sídel s datem zániku po roce 1945, neboť ukazuje možnosti prezentace sbírkových předmětů uložených v depozitářích, které jsou s danou problematikou svázané, ale i možnosti a nasměrování sběru nových artefaktů v terénu, jejich zpracování a prezentaci.

Muzea jako odborné instituce zabývající se movitým kulturním dědictvím využívají k dané problematice vlastní metody, které však jsou propojené s činností jiných odborných institucí. Vždy vychází ze sbírkového předmětu a zájmu vypovědět jeho příběh v širším kontextu, například průzkumem sídla, k němuž se sbírkový předmět váže, a to rovněž v případě, že sídlo zaniklo. Muzea pro tento postup používají následující metody:

Přípravná fáze – zařazení předmětu, první získané informace v doprovodní muzejní dokumentaci.

Stanovení cíle – pravdivá prezentace zaniklého sídla v rozsahu:

- Určení umístění a katastrálního území obce v daném regionu
- Historie obce
- Charakter a katastrální situace obce – umístění pozemků, staveb, silnic a vodních ploch a toků, urbanistická struktura, využití ploch a budov
- Charakter zástavby z hlediska architektury
- Informace o obyvatelstvu – demografie, správa obce, infrastruktura, podniky, živnosti, rodiny...
- Zajímavosti

Výsledkem je poměrně přesné vytipování lokalit – míst, kde jsou pozůstatky zaniklých sídel.

Průzkum v jiných institucích a u pamětníků – zjištění veškerých dostupných informací o sídle:

- v archivech (písemnosti k událostem po roce 1945, vysídlení Němců, migrace nových obyvatel, hraniční pásma, vojenské prostory, vodní díla, kroniky, mapy, plány, fotografie...)
- na katastrálních úřadech (historické plány, pozemkové knihy, letecké snímky, ...)
- na stavebních archivech obcí (plány, popisy...)
- v jiných muzeích (předměty ze zkoumané lokality, doprovodná dokumentace, fotografie, případně písemnosti, ...)
- v Národním památkovém ústavu (písemná, kresební, plánová, fotografická dokumentace, výsledky průzkumů)
- na akademických pracovištích (výsledky výzkumů – historie, příroda a krajina, zemědělství, urbanismus, architektura, ...)
- v krajanských spolcích a muzeích vysídlených Němců (dokumenty, tisk, fotografie, předměty)
- v médiích (dobový tisk, Národní filmový archiv, Česká televize, Český rozhlas, sociální sítě)
- od pamětníků (vzpomínky, fotografie, dokumenty,...) – metoda orální historie

Tyto průzkumy se provádí ve spolupráci s pracovníky daných institucí, obecními úřady, středními a vysokými školami (zajímavými do problematiky) pomocí osobního kontaktu nebo pomocí výzev a sociálních sítí.

Výsledkem je vyhodnocení a interpretace získaných údajů, na jejichž základě je možné a nutné vykonat terénní průzkum.

Průzkum zaniklého sídla

- *Sídelní průzkum* – stavebně historický (pasport)
Využití informací získaných bádáním v archivech, muzeích, v médiích...

- *Terénní průzkum*
Obecný – zasazení sídla v krajině, přírodní a zemědělské podmínky, náhodné nálezy, identifikace jednotek (správných, obytných, pracovních, zemědělských, ...)
  - konfrontace s informacemi získanými při sídelním průzkumuArcheologický průzkum – identifikace jednotlivých staveb a hospodářských celků a jejich využití; podrobná kresební, měřická a fotografická dokumentace nálezů
  - podklad pro určení charakteru zástavby, její hustoty a způsobu umístění staveb
  - podklad pro určení využití prostranství, informace o komunikacích, technické infrastruktuře
  - podklad pro určení použitých materiálů
  - podklad pro zjištění architektonických forem (půdorysy, základy, rozmístění a využití prostor ve stavební jednotce)
  - sběr a dokumentace nálezů, určení jednotlivostí a umístění do muzejních sbírek

- *Tematický průzkum*
Získání základního přehledu o výskytu jednotlivých druhů architektury, pozemků a dalších jevů na předem vymezeném území
  - určení typu objektu nebo území, stručná charakteristika (využití, stavební konstrukce, materiál, případně výtvarné řešení), stupeň zachování, odhad datace
  - určení polohy objektů komunikací, pozemků
  - určení typů a místa nálezů movitých věcí včetně popisu

Využití informací získaných při přípravné fázi a bádání v jiných institucích (parcelní čísla, majitelé pozemků, zeměpisné souřadnice).

Výsledkem je:

- kompletní vyhodnocení daného území
- stanovení příčin jeho zániku
- získání předmětů do sbírek muzea
- přiřazení dalších informací k předmětům, které byly již dříve identifikovány jako pocházející ze zkoumaného sídla.

Zpracování získaných údajů

Ke zpracování údajů a informací získaných průzkumem se použijí standardní muzejní metody:

- Selekcce – rozdělení získaných předmětů na ty, které budou zařazeny do sbírky muzea podle jejího sbírkotvorného programu, a ty, které budou zařazené do pomocného muzejního materiálu a archivu
- Přiřazení přírůstkových a inventárních čísel (zařazení do systému) a čísel archivních a pomocného materiálu
- Fotodokumentace souborů i každého předmětu
- Popis předmětů včetně rozměrů, materiálu, využití, provenience, datace, případných dalších informací
- Nálezová zpráva se zákresy a fotodokumentací místa nálezů
- Informace získané při průzkumu a odkazy na zdroje a literaturu
- Ošetření předmětů
- Uložení do depozitářů s odpovídajícími podmínkami (tezaurace)

Výsledkem je:

- zařazení předmětů do systému
- podrobné informace o předmětech svázaných s danou lokalitou – zmizelým sídlem v co nejširším historickém, demografickém, krajinném a architektonickém kontextu
- interpretace informací získaných v dané lokalitě i směrem k jiným oborům (historie, geografie, zemědělství, krajina, řemesla, literatura), vytvoření místa paměti

Prezentace

Získané informace a údaje se v muzeu vážou na předměty, které ve spojení s průzkumem zaniklého sídla dostávají další rozměr a někdy i příběh. Kvůli atraktivnějšímu představení sbírkových předmětů právě s důrazem na tento příběh budou výsledky průzkumu prezentovány návštěvníkovi (veřejnosti). Současná doba poskytuje veliké možnosti muzejní prezentace získaných informací s důrazem na předměty. Formami prezentace jsou:

Muzejní výstavy (stálé a putovní)

Forma výstavy se volí vždy s ohledem na typ návštěvníků na:

Studijní, kde prezentace předmětu nebo souboru se volí tak, aby podala co nejúplnější přehled o předmětu a problematice, o všech doplňujících materiálech k nim. Lze v nich využít téměř všechny získané informace o předmětu i lokalitě zaniklého sídla získané průzkumem. Předměty jsou doplněny podrobnými popiskami, panely s texty, mapami a kresbami, dalšími dokumenty – publikace, fotografie, plány apod. Obrací se především na návštěvníka, který je prezentované problematice znalý.

Galerijní, kde prezentace uceleného a logicky uspořádaného souboru předmětů, v našem případě vážící se k danému zaniklému sídlu se uspořádá a prezentuje tak, aby výstava vyvolala především ucelený estetický zážitek.

Interiérová instalace, dioráma – se uskutečňuje v tom případě, že archeologický nebo archivní průzkum zpravidla odhalí podobu některého z interiérů, v němž může být předmět umístěný.

Interpretační, která je vypracovaná za pomoci doprovodných prvků (dokumentace, fotografie, kresby, plány, video, filmy) odkrývá návštěvníkovi vypovídající hodnotu předmětů a vystaví jejich příběh, což je jedna z forem zvláště vhodná k prezentaci tematiky zaniklých sídel.

Muzejní publikace

Patří sem publikované výsledky průzkumu – shrnutí a interpretace všech získaných informací, popis postupu výzkumu, fotografická, kresební, mapová dokumentace, zdroje, literatura.

Katalog výstavy, který představuje zpravidla kratší shrnutí výzkumu, popis samotné výstavy a orientaci na vystavené předměty.

Články do odborného tisku, které podávají celkový obraz o výzkumu a jeho výsledku nebo podrobnější informace na pokračování s bohatou doprovodnou dokumentací.

Média

K prezentaci výstavy nebo expozice pro širší veřejnost je důležitá spolupráce s veřejnými sdělovacími prostředky: tiskem, rozhlasem, televizí, internetovými weby. Zde je možné zadat reklamu nebo vytvořit pozvánku na výstavu či novou expozici (vhodné zvláště pro regionální média), poskytnout rozhovor o přípravě a realizaci výstavy, seznámit prostřednictvím těchto médií o jejím obsahu a zaměření.

3. 8. Alternativní možnosti prezentace zaniklého osídlení

Nové možnosti prezentace zaniklých sídel v kontextu okolní krajiny nabízejí moderní technologie, které lze uplatnit v interiéru i exteriéru. Mezi nejvíce perspektivní nástroje uplatnitelné ve vnitřních výstavních prostorách i přímo na lokalitách zaniklých sídel patří zejména tzv. augmentovaná (rozšířená) realita, kterou lze kombinovat s dalšími grafickými a zvukovými výstupy.

Pro prezentaci zaniklého osídlení lze doporučit tyto konkrétní nástroje, které je možné vzájemně kombinovat:

- rozšířená realita in situ formou naučné stezky
- rozšířená realita jako součást vnitřní expozice či výstavy
- prostorové modely zaniklých staveb a 3D modely krajiny
- moderní kronika obce.

3. 8. 1. Rozšířená realita in situ formou naučné stezky

Interaktivní naučná stezka umožňuje návštěvníkům zobrazit na svých mobilních zařízeních původní schematickou podobu zmizelých staveb. Rozšířená nebo též augmentovaná realita kombinuje v tomto případě reálné a virtuální prostředí formou interaktivních 3D vizualizací staveb zobrazovaných přímo v lokalitě na jejich původních parcelách. Obrázek 7 ukazuje možnou podobu naučné stezky – zde část návrhu instalace na Štolnavě (Prameny u Žárové, okr. Šumperk) včetně možné podoby sloupků umožňujících napojení a následné zobrazení obsahu (3D modelů staveb – obr. 8 a 9) prostřednictvím speciální aplikace v mobilním zařízení.

Obr. 7-9: Ukázka augmentované reality na lokalitě Štolnava Zdroj: Šárka Portešová²⁷

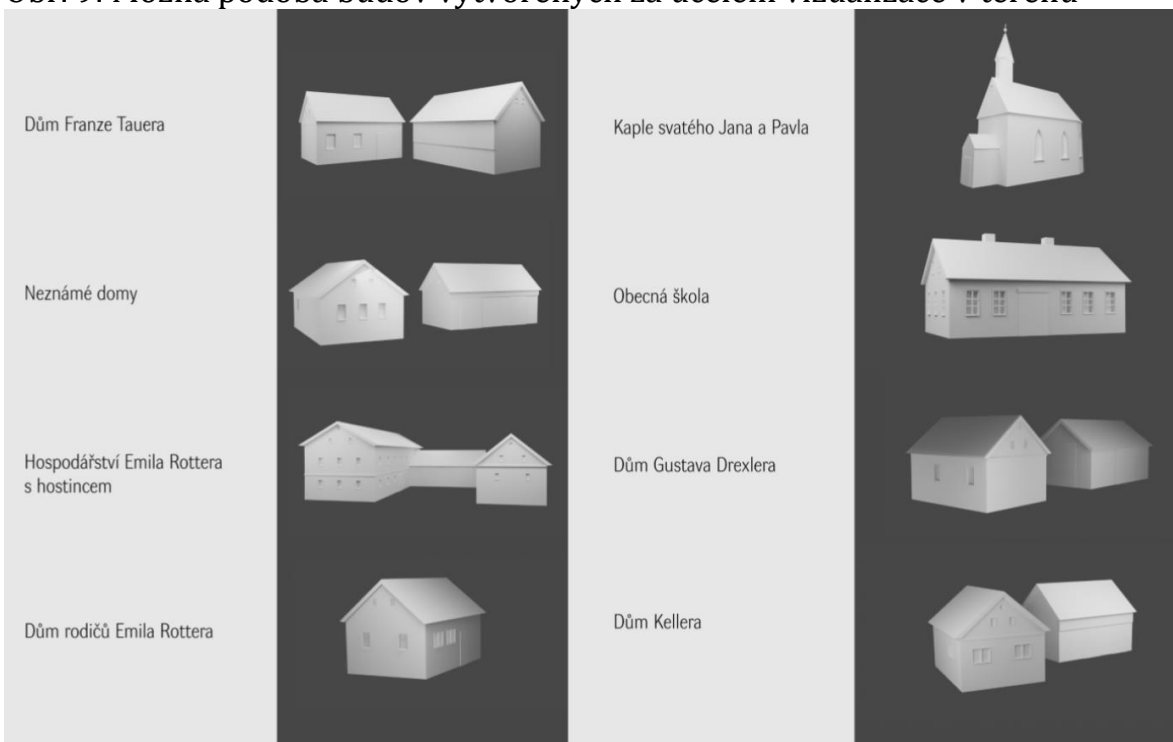

Obr. 7: Příklad zobrazení prvků augmentované reality v terénu

Obr. 8: Možná podoba sloupku pro fixaci 3D obsahu

Obr. 9: Možná podoba budov vytvořených za účelem vizualizace v terénu

²⁷ PORTEŠOVÁ, Šárka. *AR rekonstrukce zaniklé obce Štolnava* [online]. Brno. 2022. [cit. 2022-05-18]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/kwcox/?fakulta=1456;obdobi=5003;lang=en;id=315306>. Masarykova univerzita, Fakulta informatiky. Vedoucí práce Mgr. Lukáš Pevný.

Součástí obrazové vizualizace může být také zvuková stopa založená na autentických vzpomínkách původních obyvatel, jejich potomků či přímých pamětníků událostí spojených s odchodem lidí a následnými demoličními pracemi. Podobně lze na části obrazovky mobilního zařízení zobrazit původní podobu stavby, např. na archivní fotografii, a to včetně převedení do 3D zobrazení.

Pro tvorbu rozšířené reality lze mimo zadání externích zakázek na míru využít předpřipravených softwarových nástrojů umožňujících vkládání relevantního obsahu (v případě zaniklých sídel půjde typicky o 3D modely staveb – možnou podobu lze vidět na obrázku 9, podrobnosti - viz následující podkapitola Prostorové modely zaniklých staveb a 3D modely krajiny). Jde například o program Blippar²⁸, Artivive²⁹, AR.js Documentation.³⁰

V interiérech se často při zobrazování grafických výstupů augmentované reality používají tzv. markery (typicky QR kódy). V exteriérech se spíše instalují bezmarkerové systémy, grafický obsah je pak většinou vázán na stálé kontrastní prostředí (např. robustní sloupek na obrázku 8) s nutným zaměřením GPS souřadnic. Možná je též tvorba samostatné aplikace umožňující po instalaci do mobilního zařízení zobrazení rozšířené reality buď v režimu on-line nebo off-line.

3. 8. 2. Rozšířená realita jako součást vnitřní expozice či výstavy

Na grafický podklad s vyznačením parcel, na nichž byly v minulosti lokalizovány stavby, lze umístit tzv. markery pro načtení 3D modelů původních staveb na obrazovku mobilního zařízení. Jako podklad pro zakres stanovišť lze využít současný letecký měřický snímek, Ortofoto ČR či schematický plán na podkladě mapy se zákresem půdorysů budov pro 3D modelace. Grafický výstup může mít podobu velkoformátového tisku umístěného například horizontálně na stolku či vertikálně na výstavním panelu, případně mohou být vytištěny plakáty pro jednotlivé stavby (viz obr. 10) nebo výstup může fungovat jen v elektronické podobě. Součástí informačního produktu určeného návštěvníkům vnitřních expozic či výstav³¹ je QR kód, který mobilní zařízení přesměruje na webovou stránku, následným namířením mobilního zařízení na markery (viz grafika ve spodní části obrázku 10) je možné na displeji mobilního zařízení zobrazovat 3D modely staveb (obr. 11).

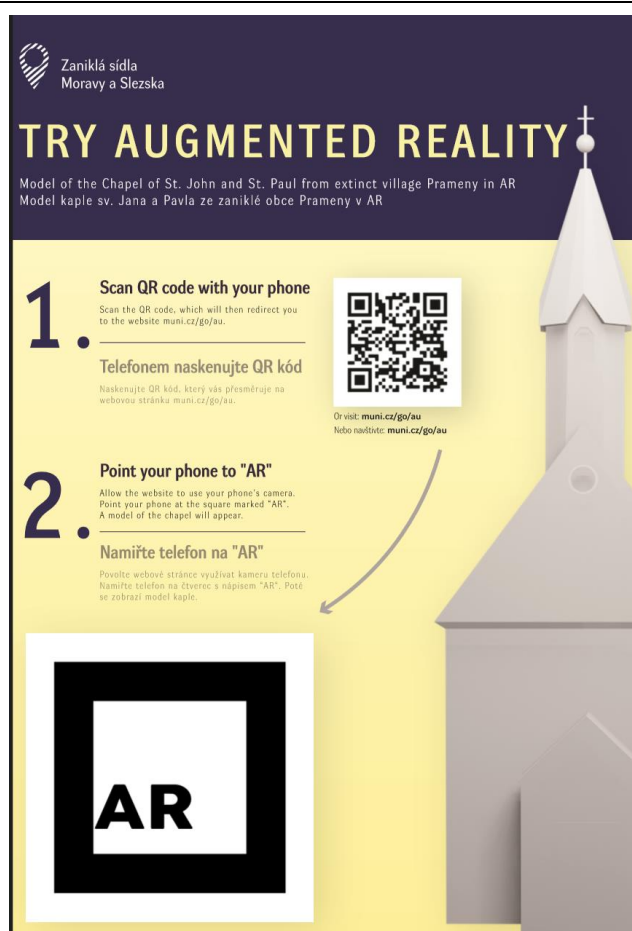
²⁸ Dostupné z: www.blippar.com

²⁹ Dostupné z: <http://artivive.com>

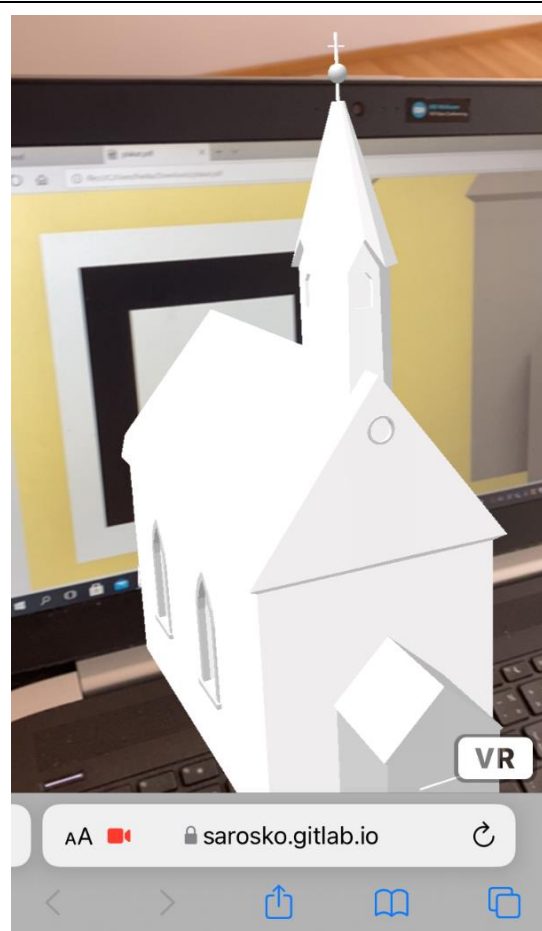
³⁰ Dostupné z: ar-js-org.github.io/AR.js-Docs

³¹ Lze však využít i v exteriérech.

Obr. 10, 11: Možná podoba plakátu k jednotlivým stavbám a zobrazení modelu stavby kostela na obrazovce mobilního telefonu po načtení markeru

Obr. 10: Plakát pro načtení 3D obsahu

Obr. 11: Obraz na mobilním telefonu

Zdroj: Šárka Portešová³²

3. 8. 3. *Prostorové modely zaniklých staveb a 3D modely krajiny*

Prostorové modely staveb a s tím související 3D modelace původní urbanistické struktury sídla zasazené do krajinného kontextu jsou další možností připomenutí historického osídlení. Příklady možných výstupů jsou vidět na obrázcích 12-15 (s použitím programů SketchUp, Autodesk InfraWorks a 3ds Max). Využití těchto výstupů může mít podobu 2D obrazových příloh nebo podkladů pro 3D tisk.³³ Výstupy z 3D tiskárny mohou být uplatněny v rámci výstavy či expozice.

³² PORTEŠOVÁ, Šárka. *AR rekonstrukce zaniklé obce Štolnava* [online]. Brno. 2022. [cit. 2022-05-18]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/kwcox/?fakulta=1456;obdobi=5003;lang=en;id=315306>. Masarykova univerzita, Fakulta informatiky. Vedoucí práce Mgr. Lukáš Pevný.

³³ Formát OBJ je nejvhodnějším typem souboru umožňující převod 3D objektů mezi různými softwary.

Obr. 12-14: Příklady modelace původního uspořádání staveb v sídle a okolní krajině (Hraničky, okr. Jeseník) – program SketchUp a Autodesk InfraWorks

Obr. 12

Obr.13

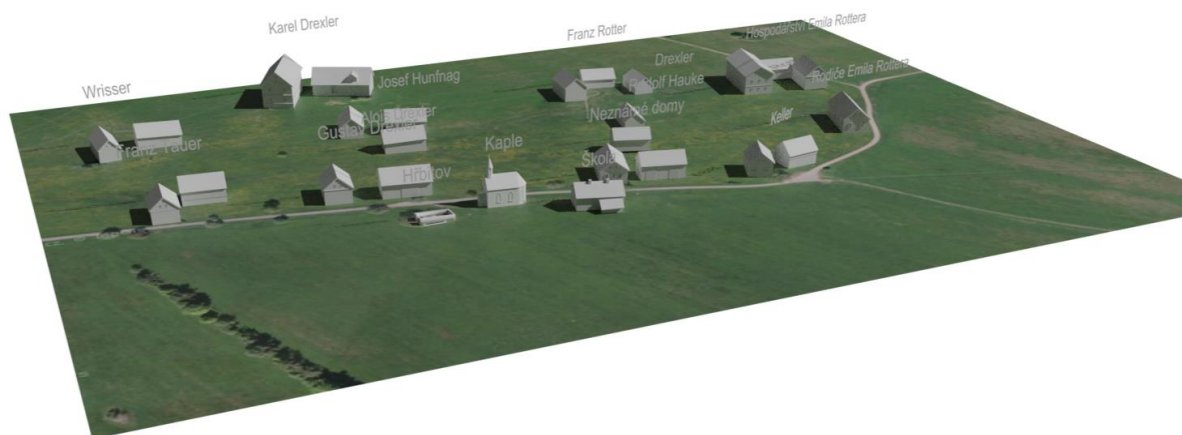

Obr. 14

Zdroj: Eliška Petru³⁴

³⁴ PETRU, Eliška. *Současný stav a historie zaniklých sídel – inovativní nástroje záznamu paměti krajiny*. Brno. 2022. Mendelova univerzita v Brně, Agronomická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Ing. Hana Vavrouchová, Ph.D.

Obr. 15: Příklad modelace původního uspořádání staveb v sídle a okolní krajině (Štolnava/Prameny u Žárové) – program 3ds Max a Blender

Zdroj: Šárka Portešová³⁵
Podkladové zdroje: Ortofoto (© ČÚZK, www.cuzk.cz)

Pro 3D vizualizace krajiny je možné podle nároků na výsledné výstupy využít několika programů. V případě, že konečným souborem jsou 3D obrazové a video soubory současné krajiny, lze využít volně dostupné online Google Earth Studio (obr. 16).

Další možností pro tvorbu prostorových modelů krajiny jsou funkcionality programů GIS umožňující zobrazení současných i historických krajin (obr. 17). Důležitým podkladem jsou v tomto případě údaje z digitálního modelu reliéfu. Využít lze data 5. generace (dále jen DMR 5G), tedy údaje o bodech v nepravidelné trojúhelníkové síti (TIN) pro 3D modely. Pro vizualizace bez přesných modelací a analýz území lze využít i méně přesná výškopisná data. Vzhledem k tomu, že se jedná o současné údaje, je vhodné tato data využívat pouze v případě území bez radikálních změn reliéfu. V případě významných terénních úprav území lze pro modely a vizualizace historických krajin využít vytvořené (upravené) výškopisné údaje z vrstevnic obsažených v archivních mapových podkladech (např. topografických mapách v systému S-1952 z 50. let 20. století). Pro vizualizace lze využít program ArcScene s uplatněním současných a historických mapových 2D podkladových dat obsahujících

³⁵ PORTEŠOVÁ, Šárka, *AR rekonstrukce zaniklé obce Štolnava* [online]. Brno. 2022. [cit. 2022-05-18]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/kwcox/?fakulta=1456;obdobi=5003;lang=en;id=315306>. Masarykova univerzita, Fakulta informatiky. Vedoucí práce Mgr. Lukáš Pevný.

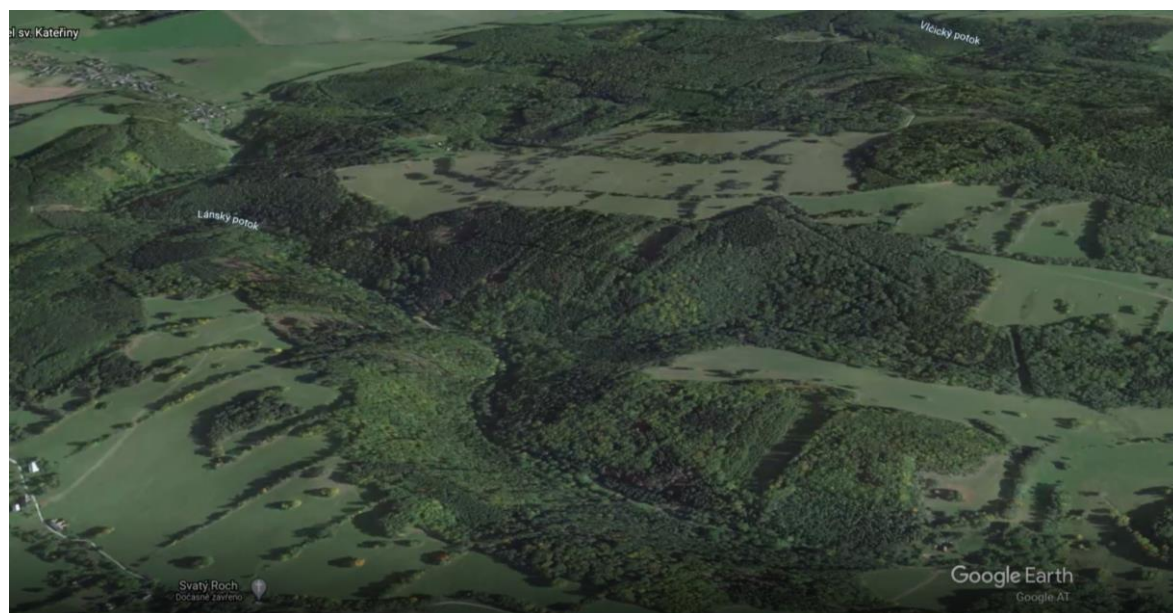
polohopisné údaje. Ty budou následně propojeny s výškopisnými údaji z DMR 5G. Lze využít i novější program ArcGIS Pro, v jehož rámci již není nutné pro 3D vizualizace uplatňovat DMR 5G nebo výškopisná data zpracovaná do rastrových vrstev, ale lze automaticky propojit 2D mapové podklady se základní výškopisnou vrstvou s názvem WorldElevation3D/Terrain3D. Program ArcGIS Pro dále umožňuje tvorbu 3D map v režimu lokální (místní) nebo globální scény. Režim lze volit podle rozsahu zobrazovaného území. V příložených ukázkách byla vzhledem k malým zobrazovaným územím využita místní scéna. Možné je také propojení s webovou mapovou službou, provádění analýz a exportu v podobě obrazových a video dat. Nevýhodou Programů ArcGIS Pro a ArcScene je, že neumožňují export dat pro následné úpravy a detailnější modelace ve 3D prostředí s možností následného tisku.

Pro 3D modely krajiny včetně budov určených pro tisk je možné využít volně přístupný program Blender, který je určen pro vykreslování v trojrozměrném prostředí. Pro program Blender je nutné nejprve provést instalaci GIS pluginu, který umožňuje práci s daty obsahující polohopisné a výškopisné údaje. Do prostorových modelů krajiny lze následně umístit modely staveb vytvořených ve výše zmíněných programech (SketchUp, Autodesk InfraWorks, 3ds Max ad.).

Obr. 16, 17: Prostorové modely krajiny s volbou alternativních metod zpracování

Obr. 16: Pohled na Hřibovou a Zastávku, zpracováno v Google Earth Studio

Obr. 17: Pohled na Hřibovou a Zastávku, zpracováno v programu ArcScene

Podkladová data: Historická ortofotomapa © CENIA 2010 a © GEODIS BRNO, spol. s r.o. Podkladové letecké snímky poskytl VGHMÚř Dobruška, © MO ČR 2009, DMR 5G (© ČÚZK, www.cuzk.cz)

3. 8. 4. Moderní kronika obce

Moderní kronika obce zaznamenává historickou a současnou podobu krajiny včetně jejího mentálního rozměru (obrazu krajiny uchovaného ve vzpomínkách obyvatel). Moderní kronika obce je audiovizuální dokument, který je založený na audio či video záznamu vzpomínek pamětníků vázaných na konkrétní prostor. Zvuková stopa je komplementována s obrazovým podkladem ilustrujícím mluvené slovo, tedy dokumentující současnou či historickou podobu míst, o nichž se pamětník zmiňuje (současné a historické fotografie, video záznam nynějšího stavu krajiny, mapové vizualizace). Rozsah a přesný obsah není stanoven, záleží na účelu zpracování a následné prezentace, dostupnosti a charakteru dochovaných archiválií a tvůrčích předpokladech autora či autorů. Moderní kroniku obce lze průběžně doplňovat či aktualizovat.

Primárním účelem Moderní kroniky obce je identifikovat, analyzovat a trvalým způsobem dokumentovat mizející svědectví o podobě české kulturní krajiny v průběhu 20. století zachycené ve vzpomínkách obyvatel a učinit je součástí kulturního dědictví obcí. Vedlejším cílem je upozornit právě na nenávratnost mizejícího svědectví o podobě české poválečné krajiny, samozřejmě se zřetelem ke značně subjektivnímu vnímání tohoto obrazu samotnými nositeli vzpomínek. Z tohoto důvodu si také metodologický přístup neklade za cíl přinést reálnou podobu historické krajiny, její výstupy jsou však kromě trvalého zachování nového typu informací o krajině použitelné jako podklad pro krajinné, územní a strategické plánování na místní úrovni.

Tvorbu jednoduché audiovizuální kroniky zaniklých či pro lidské vnímání důležitých míst umožňuje webová aplikace dostupná pod odkazem mko.mendelu.cz. V rámci moderní kroniky obce je možné uchovat následující obsah v digitální podobě v jediném výstupu (názorně viz následující piktogramy):

fixace polohy na mapovém podkladu

vkládání obrazové dokumentace (např. současné a historické fotografie, historické plány obcí a další archiválie v grafické podobě)

vkládání videozáznamu (např. záznam současného stavu krajiny, 3D obrazové a video soubory současné krajiny vytvořené z mapového podkladu, záznam rozhovoru s pamětníkem)

vkládání zvukového záznamu (typicky audionahrávka rozhovoru s pamětníkem)

vkládání textu (např. přepis rozhovoru, sestavení komentáře ke konkrétní stavbě, historickému krajinnému prvku nebo události dle historických pramenů apod.)

Moderní kronika obce je nástrojem dokumentace a trvalého uchování mizejícího svědectví o podobě české kulturní krajiny v minulosti a lze ji aplikovat na všechna území, nejen na ta spojená se zaniklými strukturami.

Bližší údaje jsou obsaženy v manuálu k webové aplikaci.³⁶ Zde je také možnost se podívat na příklad moderní kroniky obce – konkrétně zaniklé obce Hřibová – Zastávka.³⁷ Webová aplikace a koncept moderní kroniky obce jsou určeny všem aktérům rozvoje obcí na lokální a mikroregionální úrovni – od knihoven, regionálních muzeí přes obecní spolky až k jednotlivým občanům.

3. 9. Příklady „druhého života“ zaniklých sídel

Výzkum zaniklých sídel se neobrací pouze do minulosti, ale sleduje a zaznamenává i události, které se odehrály v postižených lokalitách po zániku i současné aktivity a události v těchto místech. Jak z různých pramenů vyplývá, ani s vysídlením obyvatel a zbouráním posledních domů nepřestala tato místa přitahovat pozornost badatelů i široké veřejnosti. Do zaniklých sídel se vraceli při svých návštěvách původní obyvatelé a jejich potomci, aby se podívali na místa své rodinné historie. Avšak krajina zaniklých sídel přitahovala i další skupiny lidí, kteří chtěli poznat dosud neznámé dějiny míst, kam byl často desítky let zakázaný přístup. Zvláště po roce 1989 se zmizelé obce a osady staly předmětem badatelského zájmu různých vědeckých pracovníků z rozličných oborů i

³⁶ Dostupné z: <https://mko.mendelu.cz>.

³⁷ Dostupné z: <https://mko.mendelu.cz/obce/> - [Hřibová, Zastávka / Moderní kronika obce \(mendelu.cz\)](#)

amatérských nadšenců se snahou poznat doposud tabuizované dějiny. Řada těchto míst začala být spojována s různými společenskými a kulturními aktivitami.³⁸

V zaniklých obcích a osadách byly vztyčeny různé informační panely nebo tabule s texty, které obsahují informace o dotčené lokalitě, většinou obsahující stručnou historii místa s dochovanými starými fotografiemi a pohlednicemi. Iniciátory těchto informačních panelů nebo i naučných stezek jsou jak místní samosprávy, tak občanská sdružení či jednotlivci. Velkou úlohu v tomto směru mohou sehrávat také školy, jejichž učitelé a studenti se v rámci různých vzdělávacích a školních projektů podílejí na zjišťování informací, hledání fotografií či samotné přípravě informačních panelů. V této souvislosti můžeme uvést dva konkrétní příklady. Studenti Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem společně se Státním okresním archivem v Ústí nad Labem připravili turistickou stezku v délce 11 km po zaniklých obcích pod Bukovou horou v Českém středohoří.³⁹ I dnes zde pokračují aktivity za účelem navracení života prostřednictvím obnovy místního zemědělství. Druhým příkladem je aktivita studentů Střední průmyslové školy v Šumperku, kteří se pod vedením učitele Pavla Mareše podíleli na výzkumu v bývalé sklářské osadě Josefová u Branné na úpatí Kralického Sněžníku a Jeseníků, kde i na podkladě této školní aktivity a práce studentů nechal Podnik Lesy České republiky (Lesní správa Hanušovice) vybudovat v roce 2014 naučnou stezku a podílel se na opravě některých zdejších památek.⁴⁰

V různých zaniklých obcích a sídlech dochází k obnovení sakrálních památek (kostely, kaple, kamenné kříže, boží muka), opravám hřbitovů nebo pomníků padlým vojákům z první světové války. Tato místa se pak stávají místem setkání původních obyvatel a jejich potomků s dalšími zájemci o historii zaniklých sídel, kde dochází k navazování kontaktů a spolupráce. V zaniklých sídlech dochází také k organizování výročních poutí a polních mší (např. každoroční pouť k zaniklým obcím Košťálkov a Romava u Nové Bystřice nebo ve Štolnavě – Pramenech u Žárové na Šumpersku). Jiné akce jsou kulturního charakteru bez náboženského charakteru, jako je například od roku 2012 pořádaný land-artový festival v zaniklé osadě Königsmühle v Krušných horách, kde se každoročně na konci srpna pořádají koncerty, divadelní představení nebo řemeslné dílny.⁴¹

---

³⁸ KOVAŘÍK, David, Zaniklá sídla jako místa paměti českého pohraničí. *Kulturní studia*, č. 1, 2019, s. 43-65.

³⁹ Dostupné z: <http://ff.ujep.cz/zanikleobce/o-stezce.php>: [Turistická stezka po zaniklých obcích pod Bukovou horou \(ujep.cz\)](http://ff.ujep.cz/zanikleobce/o-stezce.php)

⁴⁰ Josefová má i vlastní webovou stránku, viz <http://www.neu.josefsthal.cz>.

⁴¹ Dostupné z: <https://konigsmuhle.cz>.

Vedle krátkodobých aktivit a dočasných pobytů se ovšem objevuje snaha o trvalejší obnovu některých zaniklých vesnic v českém pohraničí. Znáмым místem se stal v této souvislosti Neratov v Orlických horách, kde se podařilo ve znovuobnovených nebo nově postavených domech zřídit bydliště pro pěstounské rodiny a lidi s mentálním postižením, kteří zde mohou pracovat v chráněných dílnách.⁴² Značnou pozornost veřejnosti i médií si získala také ekologická obnova bývalé vesnice Zastávka v Jeseníkách, kterou se snaží znovu uvést v život v souladu s ochranou přírody členové hnutí Brontosaurus Jeseníky a další nadšenci, kteří zde například obnovují nebo nově vysazují ovocné stromy a další dřeviny.⁴³

---

⁴² Dostupné z: <https://www.neratov.cz>.

⁴³ Dostupné z: <http://sady.brontosaurus.cz>.

IV. Seznam literatury

- ANĎEL, Jiří – POŠTOLKA, Václav: Zaniklá sídla, vývoj a specifika pohraničních okresů Ústeckého kraje. In: ANĎEL, Jiří – JEŘÁBEK, Milan – ORŠULÁK, Tomáš (eds.): *Vývoj sídelní kultury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2004, s. 85–108.
- ANTIKOMPLEX a kol. autorů: *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*. Praha, Antikomplex 2015.
- ARBURG, Adrian von: Peripherie oder Pionierland? Konzeptionen zur neuen Funktion des tschechischen Grenzgebiets 1945–1951. In: LOZOVIUK, Peter (ed.): *Grenzgebiet als Forschungsfeld: Aspekte der ethnografischen und kulturhistorischen Erforschung des Grenzlandes (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, 29)*. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2009, s. 85–112.
- ARBURG, Adrian von – STANĚK, Tomáš: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Češi a Němci do roku 1945*. I. díl, Úvod k edici. Středokluky, Nakladatelství Zdeněk Susa 2010.
- ASSMANN, Aleida: *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, C. H. Beck 1999.
- BELISOVÁ, Natálie: Drobné památky v krajině. In: BELISOVÁ, Natálie (ed.): *Chraňte památky, půjčte jim na zimu svetr*: Sborník příspěvků ze semináře Obnova drobných památek v krajině. Krásná Lípa, Správa Národního parku České Švýcarsko 2008, s. 5–26.
- BERANOVÁ VAICOVÁ, Romana: *Zaniklé obce na Sokolovsku*. Sokolov, Krajské muzeum Sokolov 2005.
- BERGMANN, Alois: *Das heutige Egerland: Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*. München, Aufstieg-Verlag 1957.
- BINTEROVÁ, Zdena: *Historičtí svědkové doby v Euroregionu Krušnohoří/ Historische Zeitzeugen der Euroregion Erzgebirge*. Perštein, Zaniklé obce a města chomutovského regionu se sídlem v Peršteině 2000.
- BINTEROVÁ, Zdeňka: *Zaniklé obce Doupovska od A do Ž*. Chomutov, Oblastní muzeum 2005.
- BOHÁČ, Jaromír – SALAMANČUK, Roman: *Zmizelé Chebsko: Zničené obce a osady okresu Cheb po roce 1945*. Cheb, Krajské muzeum Karlovarského kraje 2007.
- BUKAČOVÁ, Irena – HÁJEK, Tomáš: *Příběh drobných památek: Od nezájmu až k fascinaci*. Lomnice nad Popelkou, Studio JB 2001.
- BUREŠ, Michal: *Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor: Příklad archeologické transformace*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2015.
- CAHLÍKOVÁ, Zuzana – STOJANOV, Robert: Migrace obyvatel v důsledku plánovaného využití území v Česku. In: *Geografické rozhledy* 22, č. 3 (2012–2013), s. 30–31.
- CAJTHAML, Jiří: *Rekonstrukce historické krajiny a zaniklých obcí: Habilitační přednášky*, sv. 26. Praha, České vysoké učení technické 2013.
- CÍLEK, Václav – DRESLEROVÁ, Dagmar – HÁJEK, Pavel – POKORNÝ, Petr – SÁDLO, Jiří: *Krajina a revoluce: Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha, Malá skála 2005.
- ČAPKA, František – SLEZÁK, Lubomír – VACULÍK, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové války*. Brno, Akademické nakladatelství CERM 2005.
- DVOŘÁK, Tomáš: Pohraničí a Ziemie odzyskane: K vybraným aspektům sídelní politiky v poválečné střední Evropě. In: *Časopis Matice moravské* 122, č. 2 (2003), s. 447–449.
- FAEHNDRICH, Jutta: *Eine endliche Geschichte: Die Heimatbücher der deutschen Vertrieben*. Köln, Böhlau Verlag 2011.
- FUNK, Lukáš: *Návrh metodiky nedestruktivního výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945*. In: Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni 4 (2010), s. 266–279.
- FUNK, Tomáš: Vesnice zaniklé po roce 1945. In: VAREKA, Pavel (ed.): *Archeologie 19. a 20. století: Přístupy, metody, témata*. Plzeň 2013, s. 23–28.
- FUNK, Lukáš: *Zaniklé osídlení po roce 1945 jako archeologický pramen*. Disertační práce. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta 2013.
- GLASSHEIM, Eagle: *Očista československého pohraničí: Migrace, životní prostředí a zdraví v bývalých Sudetech*. Praha, Academia 2019.

- HAHNOVÁ, Eva – HAHN, Hans Henning: *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*. Praha, Votobia 2002.
- HAJER, Václav: *Kaplický poutník II.: Putování po zaniklých osadách na Kaplicku*. Kaplice, Kulturní a informační centrum Kaplice 2011.
- HAMPERL, Wolf-Dieter: *Die werschwundenen Dörfer im ehemaligen Bezirk Tachau im südlichen Egerland: Dokumentation von Zerstörung und Verfall der Egerländer Kulturlandschaft in der Mitte Europas nach 1946*. Kienberg, F&W Medientcenter 2008.
- HAVLÍČEK, Tomáš: Přeshraniční spolupráce v česko-rakouském pohraničí. In: BALEJ, Martin – JEŘÁBEK, Milan (eds.): *Pohraničí, přeshraniční spolupráce a euroregiony*. XX. jubilejní sjezd ČGS Evropská integrace – česká společnost a krajina. Ústí nad Labem, Česká geografická společnost 2002, s. 9–14.
- HELLER, Wilfried (ed.): *Verschwundene Orte: Zwangsaussiedlungen, Neuansiedlungen und verschwundene Orte in ehemals deutschen Siedlungsgebieten Ostmitteleuropas*. Beiträge einer Tagung vom 11. bis 13. November 2017 in Weiden (Oberfalz). Berlin, Verlag Inspiration Un Limited, 2017.
- HLAVAČKA, Milan: Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“. In: *Místa paměti česko-německého soužití: Sborník příspěvků z konference pracovní skupiny Česko-německého diskusního fóra Místa paměti v Chebu 5. 6. 2010*, Antikomplex pro Bohemicum Collegium, Praha 2011, s. 16–23.
- HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha, Paseka 1996.
- HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti. In: ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Luba (eds.): *Česká paměť: Národ, dějiny a místa paměti*. Praha, Academia 2014, s. 21–55.
- HONS, Osvald: *Zaniklé obce kolem Ralska*. Ralsko, Město Ralsko 2014.
- HRADECKÝ, Ilja: Neobyčejná kaple v Romavě. In: *Na Cestu: Po Čechách, Moravě a Slezsku i blízkém přihraničí 2*, č. 2 (2018), s. 26–27.
- HOŠKOVÁ, Helga: *K historii i pozdějším osudům této obce: Fukov/Fugau. Vzpomínka na zničenou vesnici*. Šluknov, Regionální informační centrum 2010.
- HOUŽVIČKA, Václav: Česko-německé pohraničí v nových podmínkách. In: *Mezinárodní vztahy 31*, č. 4 (1996), s. 48–58.
- JAŠA, Luděk: *Zaniklé obce Slavkovského lesa*. Sokolov, AZUS Březová 2011.
- JÍLEK Tomáš – JÍLKOVÁ, Alena a kol.: *Železná opona: Československá státní hranice od Jáchymova až po Bratislavu*. Praha, Baset 2006.
- JIRÁSEK, Zdeněk – KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf. České muzejnictví pod vlivem politických změn po roce 1945. In: Dolák, Jan (ed.) *Muzea v procesu transformace. Mezinárodní konference 24.-26. listopadu 2003*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 33-42.
- KAMÍR, Pavel – STEHLÍK, Michal – VERMOUZEK, Petr: *Návrat paměti krajiny. Staré Město pod Landštejnem/Die Rückkehr der Seele in die Landschaft: Altstadt*. Staré Město pod Landštejnem, Občanské sdružení Česká Kanada 1999.
- KESSLER, Vojtěch: *Paměť v kameni: Druhý život válečných pomníků*. Praha, Historický ústav 2017.
- KINTZL, Emil – FISCHER, Jan: *Zmizelá Šumava*. Zlín, Kniha Zlín 2015.
- KIRSCH, Otakar. *(Po)zapomenutí nositelé paměti: německé muzejnictví na Moravě*. Brno: Paido, 2014.
- KLÍR, Tomáš: Procesy pustnutí a zániku. In: KLÁPŠTĚ, Jan – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (eds.): *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2008, s. 180–185.
- KOVAŘÍK, David: Celoplošná demoliční akce v českém pohraničí v letech 1959–1960. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Československo v letech 1954–1962*. Praha – České Budějovice, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2015, s. 163–173.
- KOVAŘÍK, David. Demoliční akce v českém pohraničí 1945-1960 (disertační práce). Brno, Masarykova univerzita 2009.
- KOVAŘÍK, David: V zájmu ochrany hranic: Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952). In: *Soudobé dějiny 12*, č. 3/4 (2005), s. 686–707.

- KOVAŘÍK, David: „Zalesňovací akce“: Příspěvek k plánované očištění okolí československé státní hranice v letech 1945–1948. In: BEDNAŘÍK, Petr – NOSKOVÁ, Helena – MARŠÁLEK, Zdenko (ed.): *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v. v. i. 2018, s. 244–254.
- KOVAŘÍK, David: Zánik obcí v zakázaném hraničním pásmu. In: VANĚK, Pavel (ed.): *Ochrana státní hranice 1948–1955*. Brno, Technické muzeum 2013, s. 97–103.
- KOVAŘÍK, David, Zaniklá sídla jako místa paměti českého pohraničí. *Kulturní studia*, č. 1, 2019, s. 43–65.
- KRAUSS, Marita – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – FASSL, Peter (eds.): *Erinnerungskultur und Lebensläufe: Vertriebene zwischen Bayern und Böhmen im 20. Jahrhundert – grenzüberschreitende Perspektiven*. München, Volk Verlag 2013.
- KREISSLOVÁ, Sandra: „Domov“ jako místo dočasného návratu: První cesty německých vysídlenců do Československa. In: *Český lid* 105 (2018), s. 159–176.
- KREISSLOVÁ, Sandra: Jáchymov a jeho okolí po roce 1945 optikou domovských novin Mei' Erzgebirg' (1954–1959). In: PINEROVÁ, Klára (ed.): *Jáchymov: Jevišťe bouřlivého století*. Praha, ÚSTR 2018, s. 301–312.
- KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: KASTEN, Tilman – FENDL, Elizabeth (eds.): *Heimatzeitschriften: Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster, Waxmann 2017, s. 199–235.
- KREISSLOVÁ, Sandra: Obraz „staré domoviny“ na stránkách krajanského tisku vysídlených Němců z českých zemí na příkladu nejstarších ročníků Komotauer Zeitung (1947–1959). In: *Ústecký sborník historický*, č. 1–2 (2014), s. 143–164.
- KUČERA, Zdeněk – KUČEROVÁ, Silvie: Historical Geography of Persistence, Destruction and Creation: The Case of Rural Landscape Transformations in Czechia's Resettled Borderland. In: *Historická geografie* 38, č. 1 (2012), s. 165–184.
- KUČERA, Zdeněk: Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945: Základní analýza. In: *Historická geografie* 34 (2007), s. 317–334.
- MACHÁČEK, Pavel.: *Zaniklé osady Jesenicka*. Jeseník, Hnutí Brontosaurus Jeseníky 2011.
- MAREŠ, Pavel: Josefová: *Zapomenutá perla sklářství v Jeseníkách*. Hanušovice, Lesy ČR 2016.
- MIKŠÍČEK, Petr: Objev údajně vyhubeného sídelního druhu uskutečněn na Königsmühle v Krušných horách. In: SALZMANN, Klára a spol.: *Obnova krajiny česko-německého pohraničí/Wiederbelebung Wiederbelebung der deutsch-tschechischen Grenzlandschaft/Renewal of Czech-German border landscape*. Plzeň, Plzeň 2015 o.p.s. 2015, s. 78–85.
- MINAŘÍK, Pavel. Vznik a rozšiřování vojenských výcvikových prostorů na území Československa a s tím spojené vlivy na migrační procesy. In: Bednařík, Petr – Nosková, Helena – Maršálek, Zdenko, *Nucené migrace v českých zemích ve 20. století*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny 2018, s. 135–149.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše: Pomístní jména jakožto důležitý faktor při určování a lokalizaci zaniklých osad. In: *Historická geografie* 25 (1986), s. 255–267.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka: Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí. In: *Dějiny-Teorie Kritika* 9, č. 2 (2012), s. 262–277.
- PAPEŽOVÁ, Kateřina: Od pádu železné opony k obnovení hraničních kontrol: Soudobý historiografický výzkum česko-rakouské hranice a jeho perspektivy. In: *Střed: Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*, 9, č. 1 (2017), s. 91–116.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: Kostely a hřbitovy v Sudetech: Odmítnuté dědictví. In: SPURNÝ, Matěj (ed.): *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2006, s. 86–93.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Putování po zaniklých místech Českého lesa I.: Domažlicko. Osudy 50 zaniklých obcí, vsí a samot*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2007.
- PULEC, Martin: *Organizace a činnost pohraničních složek: Seznamy osob usmrčených na státních hranicích* (Sešity Úřadu vyšetřování a zločinů komunismu, č. 13). Praha, Úřad vyšetřování a zločinů komunismu 2006.

- RAKOVÁ, Svatava: Místa paměti na přelomu tisíciletí: Výzvy a proměny jednoho konceptu. In: HLAVÁČKA, Milan – MARÉS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna (eds.): *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav 2011, s. 22–32.
- RIEDL, Max Josef: *Das heutige Nordböhmen: Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*. München, Aufstieg-Verlag 1958.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina – ŠKRABAL, Josef, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl. Počet obyvatel a domů podle obcí a části obcí v letech 1869–2001 podle správního rozdělení České republiky k 1. 1. 2005*. Praha, Český statistický úřad 2006.
- SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – SCHNEIDER, Miroslav – SPURNÝ, Matěj (eds.): *Sudetské příběhy: Vyhnaní, starousedlíci, osídlenci/ Sudetengeschichten: Vertriebene, Alteingesessene, Neusiedler*. Praha, Antikomplex 2010.
- SPURNÝ, Matěj: Krajina a paměť: Zkušenost českého pohraničí. In: KRAUSS, Marita – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah – FASSL, Peter (eds.): *Odchody a návraty: Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*. Praha, Antikomplex 2015, s. 50–59.
- SHORT, John R., *Lidská sídla. Velká encyklopedie světa*. Praha, Nakladatelský dům OP 1994.
- SPURNÝ, Matěj: *Most do budoucnosti: Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha, Karolinum 2016.
- SPURNÝ, Matěj: Očištěná společnost: Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí. In: *Soudobé dějiny* 19, č. 2 (2012), s. 209–226.
- SPURNÝ, Matěj (ed.): *Proměny sudetské krajiny*. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa 2006.
- Statistický lexikon obcí v republice Československé. II. Země Česká*. Vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930. Praha, Orbis 1934.
- Statistický lexikon obcí v republice Československé II. Země Moravskoslezská*. Vydán tamtéž. Praha, Orbis 1935.
- SÝKOROVÁ, Jana: *Zmizelé domovy: Příspěvek k historii zlikvidovaných obcí v okrese Most*. Most, Okresní muzeum 2002.
- ŠTOGROVÁ, Jarmila: *Kaplička na návsi, křížek v polích: Almanach konference Místní komunita a drobné památky*. Česká Lípa 13. – 14. 5. 2006. Česká Lípa, Občanské sdružení Drobné památky severních Čech 2006.
- TOPINKA, Jiří: Zapomenutý kraj: České pohraničí 1948–1960 a tak zvaná akce dosídlení. In: *Soudobé dějiny* 12, č. 3/4 (2005), s. 534–585.
- VAISHAR, Antonín, DVORÁK, Petr, ZAPLETALOVÁ, Jana: Zapomenuté sčítání lidu 1939 v českém pohraničí. In: *Informace České geografické společnosti*, roč. 38 (2019), č. 2, s. 1–9.
- VANĚK, Pavel: *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008.
- VAŘEKA, Pavel – BALÝ, Radek – FUNK, Lukáš – GALUSOVÁ, Lucie: Archeologický výzkum vesnic středověkého původu na Tachovsku zaniklých po roce 1945. In: *Archaeologia historica* 33, č. 1 (2008), s. 101–117.
- VÁVRA, Jaroslav: Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa. In: *Geografie* 115, č. 4 (2010), s. 461–478.
- VOTRUBEC, Ctibor: *Lidská sídla – jejich typy a rozmístění ve světě*. Praha, Academia 1980.
- WIEDEMANN, Andreas: „Pojď s námi budovat pohraničí!“. *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha, Prostor 2012.
- WOITSCH, Jiří: Etnologie studené války v České republice: Témata, přístupy, metody. In: *Národopisný věstník* 33, č. 2 (2016), s. 5–30.
- Zákon č. 169/1949 Sb. o vojenských újezdech. In: *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé: Ročník 1949*. Praha, Státní tiskárna 1949, s. 524–529.

V. PŘÍLOHY

PŘÍLOHA 1

Mapové výstupy krajinných struktur

Zpracování mapových podkladů je vhodné provádět v některém z GIS softwarů, které jsou licencované (ArcGIS) či volně dostupné (QGIS, GRASS GIS a dalších). Zpracování dat předcházející tvorbě mapových výstupů v programu ArcGIS vychází z principů a postupů uvedených v publikacích Schmidts (2013), Longley a kol. (2011), Law, Collins (2019), Kolejka (2013), a EEA (2006).

Prezentace změn krajinné struktury zaniklých sídel je fakultativně možná také v podobě vektorových datových vrstev, které zahrnují GIS vizualizace současné a historické struktury krajiny v zájmových územích. Pro tvorbu vektorových datových vrstev s vizualizací a vymezením krajinných struktur a stejně tak prezentaci zájmových území nad podkladovými daty lze využít současné ortofotomapy, dostupné letecké měřičké snímky (LMS) od roku 1936, základní mapy (ZM 10), topografické mapy v systému S-1952 (1951-1971) a císařské povinné otisky stabilního katastru (1824-1843), případně originální mapy stabilního katastru (1824-1843), nebo z nich odvozených indikačních skic. K vymezení zájmových území je možné zcela, nebo z části, využít volně dostupné vektorové vrstvy KatastrálníÚzemíPolygony z digitální vektorové geografické databáze České republiky ArcČR 500 verze 3.3, konkrétně souborové geodatabáze AdministrativniCleneni_v13.gdb, zpracované na úrovni podrobnosti 1 : 500 000 (© ArcČR, ARCDATA PRAHA, ZÚ, ČSÚ, 2016), nebo nové verze ArcČR 4.0, popřípadě data poskytovaná ČÚZK (<https://services.cuzk.cz/>). V případě, že zaniklé sídlo, nemá již v současnosti vlastní katastrální území, je vytvořen kolem sídla polygon vymežující území v rozsahu tehdejšího převážně hospodářského využití, a to na základě vizuální interpretace historických podkladových dat.

Před vyhotovením map zachycujících současnou krajinnou strukturu je vhodné v zájmových územích provést terénní šetření. Vlastní vektorizace poté probíhá primárně nad aktuální ortofotomapou a ZM 10 (© ČÚZK, www.cuzk.cz), v obou případech dostupných prostřednictvím prohlížečích služeb WMS. Dalšími pomocnými veřejně dostupnými podkladovými zdroji využitými pro zachycení současné krajinné struktury mohou být data digitální vektorové geografické databáze České republiky ArcČR 500 (© ArcČR, ARCDATA PRAHA, ZÚ,

ČSÚ, 2016), data z registru půdy LPIS (© MZe ČR, www.eagri.cz), mapové podklady dálkového průzkumu země (DPZ, © ÚHUL, www.uhul.cz), tematické mapové podklady (© AOPK ČR, www.ochranaprirody.cz) a informace z KN (© ČÚZK, www.cuzk.cz).

Pro vizualizaci historické krajinné struktury 20. století jsou využívány georeferencované LMS (VGHMÚř Dobruška, © MO ČR), topografické mapy v systému S-1952 (© ČÚZK, www.cuzk.cz) a mapové podklady DPZ (© ÚHUL, www.uhul.cz). Pro vizualizaci krajinné struktury v první polovině 19. století slouží georeferencované mapové podklady císařských povinných otisků stabilního katastru (1824–1843) (© ÚAZK www.cuzk.cz), resp. císařských povinných otisků stabilního katastru Moravy a Slezska dostupných prostřednictvím WMS (© MSK, <http://mapy.msk.cz>), nebo originální mapy stabilního katastru, či jejich indikační skici (© ÚAZK, www.cuzk.cz). Jako pomocné dokumenty při tvorbě map zachycujících historické krajinné struktury mohou být využity historické výkazy ploch z let 1845 a 1948 (© ČÚZK, www.cuzk.cz) a údaje získané z obecních, soukromých nebo státních archivů, dokumentujících například výměry pěstovaných plodin pro jednotlivá území, přidělové mapy či jiné pomocné mapy, které se mohou nacházet mimo centrální archivaci zeměměřického úřadu.

Transformaci LMS z 30., 40. a 60. let 20. století do souřadnicového systému S-JTSK Krovak EastNorth je možné provést na podkladě již zgeoreferencovaných leteckých snímků z 50. let 20. století, popřípadě ortofotomapy připojené prostřednictvím WMS. Souřadnicové připojení rastrových souborů, konkrétně segmentů císařských povinných otisků stabilního katastru případně originálních map stabilního katastru, nebo indikačních skic, lze provést na podkladě vrstvy KatastrálníÚzemíPolygony ze souborové geodatabáze AdministrativniCleneni_v13.gdb digitální vektorové geografické databáze České republiky ArcČR 500 či ortofotomapy.

Vlastní vektorizace rastrových mapových podkladů (ortofoto, LMS) zobrazujících plošnou krajinnou strukturu ve sledovaném období je prováděna v rámci editačního režimu v měřítku 1 : 500. Při zákresu polygonových prvků v jednotlivých datových vrstvách v softwaru ArcGIS je možné využít editační nástroje Polygon, Auto Complete Polygon, Cut Polygons Tool, Merge, Edit Tool, Add Vertex a Delete Vertex. Každému nově vytvořenému prvku (polygonu) je pak do nově přidávaného pole v atributové tabulce příslušné vrstvy vždy přiřazen atribut druhu pozemku. Definování kategorií zobrazovaných prvků včetně volby

jejich barevného vyobrazení je prováděno v rámci vlastností příslušné vrstvy. Výsledky editace nad rastrovými mapovými podklady je vhodné ukládat v souborech ve formátu *shp.

Výsledkem vektorizace v hodnocených časových řezech je polygonová datová vrstva znázorňující plošnou krajinnou strukturu s kategoriemi LUCL. Jednotlivými kategoriemi jsou zemědělská půda (orná půda, TTP), zemědělská půda (orná půda, TTP) se stromy, lesní pozemek, nelesní dřevinná vegetace (pokryvnost dřevin nad 30 % rozlohy plochy), travinobylinná společenstva (nezemědělsky využívaná plocha, pokryvnost dřevin do 30 % rozlohy plochy), ovocný sad, vinice, chmelnice, dálnice, silnice, polní cesta, železnice, vodní plocha, mokřad, zastavěná plocha a nádvoří, zahrada, průmyslový areál, hřbitov, lom a ostatní plochy.

LITERATURA k Příloze 1

European Environmental Agency (EEA). *Urban Sprawl in Europe: The Ignored Challenge*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2006. ISBN 92-9167-887-2.

KOLEJKA, Jaromír. *Nauka o krajině: geografický pohled a východiska*. Praha, Academia, 2013. Živá příroda. ISBN 978-80-200-2201-1.

LAW, Michael a Amy COLLINS. *Getting to know ArcGIS Pro*. Second edition. Redlands, California, Esri Press, 2019. ISBN 978-1-58948-537-2.

LONGLEY, Paul A., GOODCHILD, Michael, F., MAGUIRE, David, J., RHIND, David, W. *Geographic Information Systems and Science*. Hoboken, John Wiley and Sons, 2011. ISBN 978-0-470-72144-5.

SCHMIDTS, Miriam *Esri ArcGIS Desktop Associate: Certification Study Guide*. Redlands, California, Esri Press, 2013. ISBN 978-1-58948-351-4.

PŘÍLOHA 2

Zaniklá sídla a archivní výzkum v písemných pramenech centrálních a regionálních archivů

Novost postupů této metodiky spočívá nejen v šíři prostudovaných historických pramenů k zmizelým sídlům, ale především v zasazení dané problematiky do soudobé historie vybraných regionů a jejich zaniklých vesnic a osad. Hlavním cílem je nejen dokumentace, studium pramenů, jejich prezentace ale především hledání souvislostí zániku nebo likvidace, což mohou být dva různé procesy doposud nerozlišované. Zejména likvidace a cesty k nim dokumentují vnitřní politiku poúnorové vlády.

K nejstarším zaniklým sídlům v soudobých dějinách náleží ta, která zanikla v souvislosti s druhou světovou válkou, odsunem Němců, migracemi obyvatel a zejména s dalším odlivem nových osídlenců po roce 1948. Tato sídla se nacházejí v pohraničí českých zemí, většinou v těsné blízkosti státních hranic. Jejich zánik souvisel s celospolečenskými změnami, které přinesl únorový převrat a uchopení moci komunisty v Československu. Lidé, kteří přišli do vesnic a osad za přidělem půdy, usedlostí, se záměrem uplatnění své živnosti a podnikání, během několika let pochopili, že soukromé vlastnictví skončilo a odcházeli z míst, na které si nevytvořili žádné vazby. V roce 1953 musel stranický aparát a vláda konstatovat, že pohraničí se opět vylidňuje. V roce 1954 proto vznikl Úřad vládního zmocněnce pro doosídlování pohraničí a byly stanoveny oblasti preferované a oblasti nepreferované.

Politika komunistů již od roku 1945 směřovala ke snížení hustoty obyvatelstva v pohraničí, které se stalo v meziválečných letech ohniskem národnostní i sociální nespokojenosti. Proto již v počátcích osídlování plánovala osídlit tyto regiony pouze na 30 % původní hustoty obyvatelstva. Svoje cíle naplňovala postupně:

- a) Po vítězných volbách v roce 1946 zřídila vlastní orgány, které ji umožnily řídit migrace různými směry do vybraných lokalit, které buď měly zůstat zachovány, anebo naopak měly být postupně vylidňované a likvidované;
- b) dokázala zamezit přílivu zahraničních krajanů z kapitalistických zemí, anebo jej omezit na minimum (Rakousko, Německo, Francie, Belgie, Nizozemí, Kanada, USA, Argentina, Brazílie);
- c) tlakem její politické moci vznikla manipulovatelná nedominantní společenství lidí;

d) postupně dokázala vytvořit řadu direktiv a nařízení, které destabilizovaly nové osídlenec ve vybraných regionech a sídlech.

Většinou souvisely s vytyčením státních hranic, následně s vytvořením hraničního pásma, v němž nesmělo pobývat nejen nespolehlivé obyvatelstvo vymezené dle kategorií Státní bezpečnosti, ale obyvatelstvo vůbec. Podle typu státní hranice se lišily direktivy k jejímu zabezpečení. V praxi to značí, že i práce s prameny v archivech pro jednotlivé pohraniční regiony bude různá, související s množstvím a typem zaniklých sídel.

Dále souvisela s vytvářením vojenských prostorů podél státních hranic.

V letech 1948-1950 vylidnění způsobilo zanikání malých průmyslových podniků, uzavření těžby surovin např. ve Slezsku.

Po roce 1954 souvisela s elektrifikací, zavedením pitné vody a silnic do jednotlivých lokalit, kdy pro vzdálené a finančně náročné obce a osady byla připravena postupná likvidace.

Na počátku šedesátých let šlo o vytvoření preferovaných oblastí pro udržení obyvatelstva a nepreferovaných oblastí. Preferenci a nepreferenci ovlivnily také administrativní změny související se slučováním obcí.

Příklady z pohraničních regionů

Zánik sídel po roce 1945 se výrazně projevil na Tachovsku sousedícím s Bavorskem náležícím do budoucí NSR. Důvody zániku byly politické. Sídla zanikala také podél hranice se Saskem, důvody byly jiné, např. na Vejprtsku šlo o nezájem lidí z vnitrozemí usídlit se v krajině mizejícího průmyslu a živností. Dalším důvodem byla těžba uranu, později stavba vodního díla Přísečnice, která způsobila zánik města a několika sídel. Zánik sídel se projevil výrazně ve slezském a severomoravském pohraničí při dlouhodobě se tvořící státní hranici s Polskem.

V jihočeském pohraničí sídla zanikala za specifických podmínek k osídlování, k nimž navíc přistupovalo dolování nerostných surovin a jejich zpracování. Výše uvedená zaniklá sídla se jeví při zpracování v regionu nejobtížnější, protože důvody k postupnému zániku byly mnohé, souvisely s poválečnou situací a politickými změnami. Je důležité sestavit pořadí jejich významnosti a přímého vlivu na zánik zejména v letech 1949-1964. Vzhledem k tomu, že k jejich zániku přispěla politická moc formující novou hospodářskou politiku odstraňováním

soukromého vlastnictví, stavbami pětiletých, pronásledováním třídních nepřátel, nedominantních společenství obyvatel, tak do této části vylidňování a zániku sídel výrazně vstupuje lidský faktor. Je přítomen v archivních pramenech a nabízí badateli více podnětů ke zkoumání a charakteristice tohoto fenoménu.

V soudobých dějinách pohraničních regionů po roce 1945 se zabýváme také studiem společnosti nově osídlených regionů, nevyjímaje studium společenství národnostních, kulturních a v jistém smyslu sociálně-profesních minorit na daném území, která vznikla poválečnými migracemi. V některých případech měly zásadní vliv na tvorbě nové stability sídla, jak dokazují četné sondy do archivních materiálů zejména regionálních archivů.

Původní společnost, její zastoupení v odvětvové struktuře a sociální skladba, která se vyvíjela po staletí a dala regionům svoji tvář, během pěti let vlivem těchto migrací doznala tak zásadních změn, že je potřebné tyto změny popsat a určit zda vedly k postupnému zániku sídel.

Přínos centrálních archivů

Centrální české a slovenské archivy obsahují základní písemné dokumenty k vnitřní a zahraniční politice československé vlády. Obsahují dokumenty k migracím a novým společenstvím, nejsou však vždy podrobné a nemají stejnou vypovídací schopnost ke všem zkoumaným oblastem a proudům migrantů. Obsahují ale základní prameny k politické situaci a mnohé materiály k činnosti orgánů a institucí podílejících se direktivami s omezováním práv nových společenství na postupném opětovném vylidňování některých pro nové hospodářství se nehodících sídla v pohraničí. Důvody nezájmu nové politické moci mohly být různé a odpověď nalezneme v zápisech jednání orgánů KSČ, Osídlovací komise ÚV KSČ, v zápisech meziministerských porad, v usnesení těchto orgánů. Důležité jsou prameny ministerstva zahraničních věcí s informacemi o návratu krajanů, prameny archivu ministerstva vnitra o spolehlivosti a nespolehlivosti osídlenců, prameny archivu ministerstva zemědělství o přidělech půdy a možnostech práce v lese. Z pramenů centrálních institucí po roce 1948 plyne, že vnitřní politika vůči regionům nebyla vždy jednotná. Většina pramenů je uložena v jednotlivých fondech Národního archivu v Praze. Důležitým a zásadním pramenem byly Sčítací operáty lidu, domů a bytů za léta 1950, 1960, 1970 a 1980. V současnosti jsou nekompletní a nejsou předkládané badatelům, protože obsahují nezveřejňované informace.

Příklady:

Fond Úřad předsednictva vlády (ÚPV), fond ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV), fond archiv ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond ministerstva vnitra (MV) obsahují shodné zápisy o jednání meziministerských porad o potřebě návratu krajanů a možnostech jejich usídlení v pohraničí s charakteristikou regionů a jejich sídel.

Fond Reemigrace obsahuje seznamy reemigrantů z jednotlivých zemí, včetně jejich sociálních charakteristik.

Fond ÚV KSČ a fond Osídlovací komise ÚV KSČ obsahuje materiály k řízeným migracím a politice KSČ v pohraničí, jednání sjezdů atd.

Přínos regionálních archivů

K regionálním archivům k tematice zaniklých sídel v pohraničí počítáme státní oblastní archivy (zejména se sídlem v Opavě - Zemský archiv, Třeboni, Plzni, Litoměřicích), dále státní okresní archivy (Bruntál se sídlem v Krnově, Jeseník, Tachov, Karlovy Vary, Sokolov se sídlem v Jindřichovicích v Krušných horách, Cheb, České Budějovice, Prachatice atd.)

Regionální archivy těchto zejména pohraničních oblastí obsahují písemný materiál, který rozšiřuje dokumenty z centrálních archivů o charakteristiku dané oblasti a její lidský rozměr. Tento písemný materiál může také napomoci k transkripci některých rysů celých společenství konkrétních regionů. V poměru k pohybu asi 4 milionů lidí a k zásadním změnám vývoje oblastí, které migrace způsobily, se však písemného materiálu zachovalo velmi málo. Je možné, že byl v minulosti zčásti skartován, anebo celému národnostnímu problému a migracím byla v daném období let 1945 -1954 věnována jen malá pozornost přesto, že vytváření nových lokálních společenství bylo zásadní pro novou stabilitu sídel. O různé míře zájmu o národnostní problematiku regionů po roce 1945 nebo případných skartacích svědčí i inventáře k jednotlivým fondům archivů. Např. osídlování a jednotlivá sídla jsou dokumentovány písemnostmi ve státním okresním archivu v Českém Krumlově, Jindřichově Hradci, v Plzni, v Chebu, Karlových Varech, Jindřichovicích za okr. Sokolov, v Jeseníku, Bruntále se sídlem v Krnově, Opavě, Šumperku atd. Z uvedených materiálů získáváme také poznatky k národnostní problematice.

Historický materiál i jeho absence, další ekonomický vývoj spjatý s vývojem odvětvové a sociální struktury obyvatelstva, taktéž politický vývoj těchto oblastí, dovolují klást otázky o záměrech českých a slovenských politických stran na počátku obnoveného Československa, vztahujících se k výměnám obyvatelstva v opět navrácených oblastech, i o důsledcích jejich naplnění, které pak znamenaly změny v původní sociální struktuře obyvatel a které na dlouho přinesly destabilizaci jednotlivých sídel a tím i celých regionů. V důsledku dalších politických rozhodnutí destabilizace regionů přetrvávala nejen v zakladatelském období komunistického režimu, kdy započalo chátrání části sídel vzhledem k odlivu obyvatelstva z důvodu nedostatku pracovních příležitostí, nedostatečné občanské vybavenosti atd. Podrobné zprávy o situaci na Jesenicku a Krnovsku jsou uloženy SOkA Jeseník, SOkA Bruntál se sídlem Krnově z let 1949-1950, ve zprávách Okresních statistických služeb z téhož archivu v Jeseníku. K dalším desetiletím se ke všem okresům zachovalo minimum materiálů.

V konečném důsledku se migrace i destabilizace ukázaly výhodné pro komunistické politiky, protože poskytly velký prostor pro sociální politiku komunistů vůči migrantům. Úspěšnou odezvu obyvatelstva potvrdily již výsledky voleb v roce 1946 z pohraničních okresů, kde komunisté získali největší počet hlasů.

K metodice práce s prameny uloženými v regionálních archivech

Studiu regionálních archivních pramenů k problematice společenství nově osídlených a doosídlených oblastí předcházelo bádání nad archivními dokumenty z centrálních archivů, tzn. nad materiály z centrálních institucí. Tyto písemnosti poskytly dosti široký, ale také značně obecný základ k problematice migrací, včetně disproporčnosti dokumentů k činnosti politických stran. Prokazatelným zjištěním však hned na počátku bádání bylo, že původní záměry ještě exilových politiků a poté čl. vlády z roku 1945 opírající se o migrace při zajišťování navrácených pohraničních oblastí novým slovanským obyvatelstvem a počítající také s návratem téměř jednoho milionu krajanů z evropských zemí (Rakouska, Německa, Jugoslávie, Francie, Polska), kteří měli co do sociálně-profesní struktury plně nahradit transferované Němce, se nepodařilo uskutečnit. Benešovi dekrety sice určily způsob řešení národnostní otázky odsunem Němců a Maďarů z území republiky, přesídlení obyvatel z vnitrozemí do pohraničí, reemigraci zahraničních Čechů a Slováků, kterou jako i vnitřní kolonizací měly řídit Osídlovací úřady v Praze a v Bratislavě se nepodařilo v předpokládané míře

uskutečnit. Oficiálním cílem této politiky bylo dosažení osídlení všech navracených oblastí a zachování všech sídel.

Nejpočetnějšími osídlenci v pohraničí se podle statistických údajů stalo obyvatelstvo z vnitrozemí, které přicházelo také jako první, bezprostředně po osvobození. O těchto osídlencích máme, na rozdíl od krajanů, nepřesné údaje, zkreslené navíc politickou kampaní KSČ. Proto se také při zániku sídel dovídáme, že posledními jejich obyvateli byli např. Slováci z Rumunska a volyňští Češi. Důvodem také bylo, že tito lidé se neměli kam vrátit a rozdíl od Čechů a Slováků z vnitrozemí. Léta postupné likvidace osvětlují vzpomínky lidí, kteří žili v zaniklých sídlech. Významnější a bohatší písemnosti k navracejícím se krajanům, reemigrantům, repatriantům a migrantům ze zahraničí nacházíme v centrálních archivech. Cenný materiál lze studovat i v regionálních archivech.

Nejrozsáhlejší písemný materiál se váže k volyňským Čechům. Jejich návrat byl složitý vzhledem k vojenskému předvoji, který zůstal v Československu již v květnu 1945, a k složitým jednáním československé vlády se sovětskou stranou, k charakteru této reemigrace, která se posléze setkala s negativním postojem komunistů a vyvolala činnost jejich stranického a bezpečnostního aparátu.

Okresní archivy všech okresů, v nichž se usídlili volyňští Češi, evidují některé regionální písemnosti k počátkům života těchto krajanů na našem území. Materiály soustřeďují: archivy v Lounech, Litoměřicích, Chebu, Karlových Varech, Českých Budějovicích, Jindřichově Hradci, Bruntále se sídlem v Krnově, Jeseníku a v Ostravě. Některé materiály o volyňských Čechích z let 1945 - 1954 dokumentují také politickou situaci v regionu, např. písemnosti z archivu v Bruntálu, Ostravě, Chebu.

Zajímavé poznatky mohou přinést písemnosti k tzv. západní reemigraci a návratu krajanů z Polska, které opět přispějí k charakteristice historie konkrétního regionu po roce 1945 s konkrétními obyvateli, kteří pro krátkost svého pobytu zanechali jen málo stop.

V centrálních institucích zabývajících se osídlováním a doosídlením: v ministerstvu zemědělství, vnitra, Osídlovacím úřadě a Fondu národní obnovy rozhodovali komunisté. Dokladem jejich politiky jsou také zásady pro přidělování zemědělských usedlostí a živností vypracované Osídlovacím úřadem, podle kterých pracovníci místních národních výborů měli ve svých rukou osídlení konkrétní obce. Příděl mohli získat jen prověřené občany slovanských národností, bez jakýchkoliv příbuzenských svazků s obyvateli neslovanských národností,

prověření a po všech stránkách bezúhonní. V případě více uchazečů vybíraly konkrétní uchazeče místní komise národních výborů podle vhodnosti zaměstnání. Pokud uznaly za vhodné, mohly zvýšit základní cenu usedlosti, živnosti, jakékoliv nemovitosti až o 25 procent, zejména v těch případech, kde roční příjem žadatele převýšil 120 000 Kčs. Tyto zásady dávaly velké manipulační možnosti do rukou místních komunistů, členů místních správních komisí, členů rolnických komisí a komisí národních výborů. Mohly dlouhodobě působit podosídlenost některých lokalit a tím pádem jejich útlum, který vedl k zániku, či konečné likvidaci na počátku šedesátých let minulého století.

Migrace Slováků ze Slovenska

Svůj vliv měly migrace Slováků do pohraničních regionů, které rovněž zachytily archivní prameny. Zejména příhraniční regiony severní Moravy a Slezska významnou měrou osídlovali Slováci z Kysúc, středního Pováží, z východního Slovenska zničeného druhou světovou válkou. Ti, kteří se usídlili trvale, přinesli svoji hmotnou a duchovní kulturu, která je dodnes zajímavým koloritem v některých obcích Těm, kteří přicházeli sezonně po dobu několika let především jako lesní dělníci s rodinami, lesní správy neumožnily získat trvale domky z majetku lesních správ. Již v padesátých letech byly tyto lokality v těsné blízkosti česko-polských státních hranic jako neosídlené s chátrajícími usedlostmi zařazené do demolic a likvidace, jak dokládají archivní prameny, mapa zmizelých sídel a kroniky obce.

Ze současných dostupných písemných materiálů z centrálních a okresních archivů je zřejmé, že leta 1945 - 1946 znamenala rozsáhlé pohraniční oblasti živelným, posléze organizovaným odsunem Němců a živelným, posléze organizovaným osídlováním pohraničí osídlenci z vnitrozemí, kde zvláštní kapitolou byli Slováci z východního Slovenska a z dalších oblastí. Jejich usídlování v pohraničí bylo součástí vládní pomoci východnímu Slovensku a dalších oblastí Slovenska poškozených válkou. Bylo zakotveno v dohodách mezi čsl. vládou a Slovenskou národní radou.

K těmto migracím ze Slovenska lze nalézt archivní písemnosti ve slovenských archivech, i když se výrazně dotýkají českých, moravských a slezských oblastí. Materiály ve smyslu správních rozhodnutí jsou ulomeny v Státním národním archivu v Bratislavě a konkrétní materiály v ŠOA Košice, ŠOA v Bytči, v ŠOkA v Žilině a v Čadci. V českých, moravských a slezských regionálních archivech

nacházíme pouze ojedinělé písemnosti o těchto osídlencích, kteří podle statistik let 1946 - 1950 dosahovali počtu 200 000 (250 000). Písemnosti se týkají např. činnosti MOMS (archiv Cheb, Ostrava), záznamů o přidělovaných usedlostech, zajišťování bydlení, zaměstnání (archiv Cheb, Ostrava, Jeseník, Bruntál, Jindřichův Hradec).

I když se v roce 1946 podle předběžného sčítání a v roce 1950 podle sčítání lidu objevila výraznější procenta slovenské národnosti v okresech a vybraných městech, kde před rokem 1945 toto obyvatelstvo nežilo: západní Čechy (okresy Cheb, Aš, Karlovy Vary, Sokolov, Mariánské Lázně), v jižních Čechách (okresy Český Krumlov, Prachatice, Kaplice, Jindřichův Hradec), dále v severních Čechách (okresy Ústí nad Labem, Most, Děčín), ve slezských a moravských regionech (okresy Jeseník, Bruntál, Krnov, Rýmařov, Ostrava, Karviná), tato skutečnost se téměř neodrazila v archivních pramenech. Slováci nebyli na českém území chápáni jako národnostní menšina a české instituce je přijímaly a zařazovaly jako české osídlence. Českým, moravským a slezským obyvatelstvem konkrétních obcí a měst byli přijímáni stejně jako obyvatelstvo z jiných regionů českých zemí. Po právní stránce rovnost a rovnoprávnost Slováků zaručily příslušné dekrety a směrnice. Tyto navíc nerozlišovaly obyvatelstvo české a slovenské, ale uváděly obyvatelstvo slovanské.

Krajané, reemigranti z ciziny v archivních pramenech ve vztahu k zmizelým sídlům

Významnější a bohatší písemnosti nacházíme k navracejícím se krajanům, reemigrantům, v centrálních archivech, zejména k volyňským Čechům, kteří se ihned v roce 1945 stali objektem zájmů všech politických stran Národní fronty, zejména komunistů. Podle třech dalších politických stran právě volyňští Češi měli v pohraničí vytvořit nový střední stav a tím i obnovit původní sociální strukturu, která zanikla odsunem Němců.

Prameny k osídlování volyňských Čechů se do roku 2002 nacházely ve Vojenském historickém archivu, byly však zničené povodní. Zejména Osídlovací komise ÚV KSČ obsahovala prameny k osídlování volyňských Čechů, kteří se pak při postupné likvidaci sídel zejména na Bruntálsku a Krnovsku stávali jejich posledními obyvateli. Nehodlali je opustit kvůli přidělům usedlostí a polností, do nichž během let vložili svoji práci i kapitál. Možná i proto se v padesátých letech často stávali obětí vykonstruovaných politických procesů, jejichž základem byla

hospodářská kriminalita, obvinění z buržoazního nacionalismu, anebo pomluvy SSSR. Obvinění byli odsouzeni a vysídlení. Obdobné postupy zaváděli komunisté proti příslušníkům nebo sympatizantům lidovců a národních socialistů. Tento materiál se nachází v archivu Ministerstva vnitra a také u jednotlivců, kteří byli stíháni. K obsáhlosti přispěla vlastní činnost volyňských Čechů, kterou v té době představoval Svaz Čechů z Volyně a jeho regionální pobočky v pohraničních regionech.

Okresní archivy všech okresů, v nichž se usídlili volyňští Češi, evidují některé regionální písemnosti k počátkům života těchto krajanů na našem území. Materiály soustřeďují: archivy v Lounech, Litoměřicích, Chebu, Karlových Varech, Českých Budějovicích, Jindřichově Hradci, Bruntálu, Jeseníku, Ostravě a Brně. Materiály o volyňských Čechích z let 1945 - 1954 dokumentují také politickou situaci v regionu, např. písemnosti z archivu v Bruntálu, Ostravě, Chebu.

Zajímavé poznatky mohou přinést písemnosti k tzv. západní reemigraci a návratu krajanů z Polska, které opět přispějí k charakteristice historie konkrétního regionu a lokality po roce 1945, včetně snahy stranického aparátu o jejich vysídlení z pohraničních lokalit, které přispělo k destabilizaci lokality a následnému zániku.

Podle těchto charakteristik centrálních institucí např. méně čitelným zůstává charakter Slezska a některých moravských okresů, což je současně dokladem českého centralismu, ale i např. osobitého postavení Slezska v té době, což se projevilo také v značné likvidaci sídel. Specifický písemný materiál k osídlování pohraničí a migracím obyvatel obsahuje dokumenty ÚV KSČ (uložené v Národním archivu) dokladující počátky manipulace v migracích osídlenců v českých zemích.

Konkrétní materiál k migracím krajanů v pohraničních oblastech, lze studovat opět v regionálních okresních archivech. Jednotlivé regionální archivy obsahují písemnosti ONV o umístování reemigrantů, o přidělu usedlostí, živností, domků, prověřování krajanů, získávání státního občanství, ale také o společenství obce, jejím poválečném hospodářském vývoji, sociální politice v kraji, okrese i samotné obci. Obsahují také dokumenty o adaptaci osídlenců na nové podmínky, včetně sociálních pozic reemigrantů, jejich podílu na politickém životě, problematice ve školství a kultuře. I tyto skutečnosti měly vliv na zachování nebo nezachování sídel do budoucnosti.

V regionálních archivech je však materiál zastoupen nerovnoměrně, podle činnosti referátů místní správy MNV, ONV, KNV, jejich kontaktu s osídlenci a také podle potřeb samotných osídlenců v daných regionech.

Pro větší ilustraci lze z dosavadního bádání uvést, že ve Státním okresním archivu v Českém Krumlově, právě tak jako ve Státním okresním archivu v Českých Budějovicích jsou výrazně zastoupené písemnosti k sociální politice ONV a MNV vůči reemigrantům. V obcích se osídlili zejména Slováci z Rumunska, kteří po přesídlení v letech 1945 - 1954 náleželi k naprosto nemajetným a potřebným sociální pomoci. Podstatná část písemností obsahuje žádosti reemigrantů o sociální výpomoci, sociální zápůjčky, produktivní zápůjčky a další formy sociální výpomoci, které s valnou částí reemigrantů vyplnili referenti místních orgánů Československého ústavu zahraničního a referenti národních výborů.

Tyto materiály dokumentují majetkové poměry reemigrantů a charakterizují tehdejší sociální strukturu obyvatel obcí v okrese. Některé obce osídlili téměř jen reemigranti z Rumunska, v jiných byli dominujícím obyvatelstvem právě s ohledem na sociální problémy, negramotnost, nedůslednost ve školské docházce svých dětí i často připomínaný alkoholismus. Písemnosti ze školních referátů charakterizují vzdělávací politiku vůči dětem slovenských krajanů z Rumunska, vůči dětem osídlenců ze Slovenska, včetně Romů a taktéž vůči dospělým reemigrantům a Romům. Jejím cílem bylo odstranění negramotnosti dospělých.

Problémy jihočeských okresů s novými osídlenci byly tak závažné, že pronikly zpět do centrálních institucí v letech 1948 - 1953. Centrální instituce pak měly pod vlivem stranického aparátu připravit zásady vnitřní politiky pro pohraničí a jeho obyvatelstvo. Jihočeský kraj se stal prioritní osídleneckou oblastí s nejnižším zánikem sídel ve zkoumaných letech.

Další kompatibilní materiál najdeme ve slezských okresních archivech, navíc rozšířený o církevní politiku KSČ v letech 1948 - 1958. S ohledem na minority je bohatší o písemnosti k volyňským Čechům, Řekům, Ukrajincům, Rusínům a českým reemigrantům z Polska. Koncentrace více skupin jinonárodního obyvatelstva dala např. vznik národnostní komisi ve vnitřním referátu ONV Krnov.

Neméně důležité materiály jsou uloženy v Archivu města Ostravy, kdy samotné město a jeho okolí postihly migrace. V referátech Ústředního národního výboru i okresních národních výborech působily osídlovací komise, reemigrační komise, ve vnitřním odboru pak také komise pro práci s obyvatelstvem cikánského

původu. Poslední z uvedených komisí vznikaly ve vnitřních odborech národních výborů na počátku padesátých let a měly za úkol »převýchovu tzv. nepřizpůsobivého obyvatelstva.

Regionální archivy obsahují dokumenty, které rozšiřují základní bádání o konkrétní rozměr studované oblasti a jsou nezastupitelné pro zpracování soudobých regionálních dějin. V oblasti vnitřní národnostní politiky, jejíž důsledkem byl postupný zánik sídel, jsou rovněž nezastupitelné. Bez jejich přínosu a dokumentace by zůstala problematika zániku sídel, zejména její studium a zpracování v letech 1948 - 1954 v poloze interpretace ideologických klíše ústředí stranického aparátu. Nezachovala by se paměť o lidech více národností a kultur, kteří žili v daných lokalitách, sice pak přesídlili do jiných, ale jistou dobu 15-20 let lokalitu kultivovali. Proto při terénním výzkumu jsme využili uvedené prameny, které dokumentují lokality prostřednictvím migrací různých skupin:

1. regionálních (Valaši, Hanáci, moravští Slováci, Laši, Češi z vnitrozemí atd.)
2. národnostních (Němci, Slováci, Rusíni, Ukrajinci, Řekové, Maďaři, Romové)
3. kulturně-etnických skupin (volyňští Češi, Slováci z Rumunska, Slováci z Maďarska, Češi z Polska).

Lidé z těchto entit žili v zaniklých vesnicích a osadách, k nimž se zachovalo minimum hmotných pramenů. Archiválie jsou pro zachování a určení pozůstatků paměti k zaniklým sídlům a jejich posledním obyvatelům základním zdrojem vědomostí.

LITERATURA k Příloze 2

KASTNER, Quido Karel: Národnostní aspekt osídlovacích procesů v pohraničí českých zemí od května 1945. *Slezský sborník 1997*, roč. 95, č. 1 - 2, s. 147 - 159.

KERSTENOVÁ, Krystyna.: Územní a sociální migrace v Polsku po druhé světové válce (na příkladu Úštěcka). In: *Soudobé dějiny*, roč. 1 (1994), č. 4 - 5, 1994, s. 522 - 527.

KOŘALKOVÁ, Květa: Československá a polská migrace po druhé světové válce. (Pokus o zjištění některých shodných a odlišných rysů). In *Slezský sborník 1990*, roč. 88, č. 4, s. 253 - 268.

KUČERA, Jaroslav: *Odsun, nebo vyhnání? Sudetští Němci v Československu v letech 1945-1946*. Praha, H & H 1992.

NOSKOVÁ, Helena: *Návrat Čechů z Volyně: naděje a skutečnost let 1945-1954*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1999.

NOSKOVÁ, Helena, VÁCHOVÁ, Jana: *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska: 1945-1954*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 2000.

SLÁMA, Jiří: Důsledky nuceného vysídlení Němců pro Československo. In *Soudobé dějiny*, roč. 1 (1994), č. 4-5, s. 527 - 532.

SLÁMA, Jiří, KAPLAN, Karel, VEREŠ, Pavel: *Parlamentní volby v Československu v letech 1935, 1946 a 1948*. Praha, Federální statistický úřad. 1991.

SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha, Antikomplex 2012.

STANĚK, Tomáš: Německé obyvatelstvo v Československu po zakončení hlavní etapy hromadného transferu. *Slezský sborník 1990*, roč. 88, č. 4, s. 269 - 279.

VAISHAR, Antonín, NOSKOVÁ, Helena, BEDNÁŘÍK, Petr: *Obráz menšin v regionech. Tachovsko, Vejprtsko, Šumpersko, Krnovsko*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 2021.

Prameny (Zde jsou uvedeny prameny z několika vybraných jihočeských archivů, v nichž lze nalézt dokumenty vztahující se k osídlování pohraničí i zaniklým sídlům. Cílem je představit čtenářům metodiku, v jakých fondech lze dokumenty nalézat. Na jaké druhy dokumentů je dobré se zaměřit při hledání v archivních inventářích. Další prameny k této problematice jsou uloženy např. v Archivu města Ostravy, Státním okresním archivu v Karlových Varech, Chebu, Sokolově se sídlem v Jindřichovicích, Šumperku, Jeseníku a v dalších archivech).

Státní okresní archiv České Budějovice

fond ONV Trhové Sviny

k. 28, Trhové Sviny, seznamy reemigrantů z r 1949, působení Československého ústavu zahraničního, sociální zápůjčky reemigrantům, žádosti z května 1948.

k. 41, jednotlivé rodiny reemigrantů z Francie, Jugoslávie a Bulharska.

k. 93, státní občanství reemigrantům, zákon č. 179 /1946, r. 1949, žádosti 1950, žádosti 1951, prověřování spolehlivosti 1952, získání státního občanství 1953.

Státní okresní archiv Český Krumlov

fond ONV Český Krumlov 1945-1954,

k. 35-40, 1945-1946, Sčítání lidu, odsuny Němců, osídlování atd.

k. 156-162, r. 1945-1946, zemědělství, zemědělský majetek, konfiskace, osídlování.

k. 163, r. 1945-1946, hornictví a nábor pracovníků.

k. 237, r. 1947, Cikáni.

k. 288, r. 1947-1948, reemigranti, repatrianti, poskytování podpor a osídlování.

k. 422, r. 1949-1952, osídlování a odsun Němců.

k. 492, r. 1949, Československý ústav zahraniční, likvidace, zápisy z porad, atd.

k. 547, r. 1949-1951, repatriace a reemigrace, reemigranti.

k. 548, r. 1949-1950, péče o reemigranty jednotlivě, atd.

Fond MNV Ostrov,

k. 3, r. 1946-1969, sign. II/1a-1, složka státní občanství, národní spolehlivost, udělení čsl. státního občanství.

k. 4, žádosti reemigrantů o šatstvo, sociální výpomoci, lůžkoviny, atd., oceňování domků, atd.

Fond ONV Kaplice,

r. 1950-1951, udělení státního občanství dosavadním rumunským státním příslušníkům, např. z Nového Šašteleku, Valea Ungurului, Borodu, Staré Huty, Valea Tarnei, Huta Voivozi, Šinteu, Bojana Huta, Šarany, atd., souhrn 206 osob.

Dále kádrová hodnocení, špatná morálka kvůli alkoholismu, bitky, atd.

Fond ONV, Český Krumlov,

k. 548, dotazníky o sociálních a majetkových poměrech Slováků z Rumunska, žádosti o přidělení sociálních výpomocí, rok 1949. Dále žádosti o zápůjčky v hotovosti, 3 000-5000 Kčs.

Fond MNV Světlík, r. 1946-1969,

k. 1, reemigranti z Rumunska, různé žádosti, volby do MNV 1954, zpráva MNV za rok 1962, doškolení negramotných.

Fond MNV Benešov nad Černou, r. 1945 - 1964,

k. 12, seznamy reemigrantů z Rumunska, 60 rodin, atd.

Fond MNV Slavkov, r. 1945 - 1980,

k. 3, okresní odborná komise péče o děti a mládež, Český Krumlov, Slavkov, materiály o dětech Slováků z Rumunska a Slováků, odbor sociální péče a zdravotnictví ONV, Rada MNV Slavkov, umístění těchto dětí do ZŠ.

Seznam slovenských reemigrantů z Rumunska, rok 1951, policejní přihlášení další, atd.

Fond MNV Vyšší Brod, r. 1945-1959,

k. 4, žádosti o vydání osvědčení o státní a národní spolehlivosti, adresovaná MNV Vyšší Brod psané Slováků z Rumunska, Slováků z okresů Sobrance, Humenné, Dunajská Streda, atd.

Fond ONV, Český Krumlov, r. 1949,

k. 422, vnitřní osídlování a přemísťování obyvatel.

Státní okresní archiv Jindřichův Hradec

fond Okresní úřad Jindřichův Hradec 1850-1948,

k. 70, soupis reemigrantů v okrese Jindřichohradeckém a jejich osídlování.

Soupis obyvatel ruské, ukrajinské a rusínské národnosti v okrese v souvislosti s výměnou obyvatelstva podle smlouvy z 10. 7. 1947.

k. 483, Žádosti slovenských zemědělských dělníků pracujících na Jindřichohradecku o vydání občanských průkazů v roce 1945 na základě jejich legitimací ze Slovenské republiky.

k. 560, osídlování pohraničí 1947-1948.

Fond Osídlovací komise ministerstva zahraničí Jindřichův Hradec 1945-1950,

k. 2 pokyny týkající se reemigrantů 1947, pokyny směrnice pro pastvinářská družstva 1946.

k. 3, Pokyny osídlovacího referátu, MZ 1945-1948, atd.

PŘÍLOHA 3

zachovalá krajinná struktura

Zachovalá krajinná struktura je typická pro pohledově otevřené lokality. Ceněná je zejména jemnozrná textura různých způsobů využití území (orná půda, louky a pastviny) s výrazným zastoupením krajinné zeleně. Jde o strukturu krajiny, která je patrná na historických mapových podkladech z 19. století a přetrvává do současnosti.

Metodika identifikace: vizuální komparace historických mapových podkladů dostupných v archivu Českého zeměměřického a katastrálního úřadu (ukázka zpracovaných podkladů níže):

1. polovina 19. století	polovina 20. století	současnost
 <p>Zlacená Voda 1836</p> <p> ☐ vymezení území pro studii 0 50 100 200 m katastrální území: 5-1756 Podkladové údaje: Archivní (Lidové) a archivní zvyklostní a katastrální, www.mek.cz Katastrální území: 5-1756, ARCDATA PPA-HA, ZU, CSU, 2019 </p>	 <p>Zlacená Voda 1955</p> <p> ☐ vymezení území pro studii 0 50 100 200 m katastrální území: 5-1756 Podkladové údaje: Historická ortofotogramie z let 1955 a 1956 (ČZÚ, 1:50 000, 8.10.1955) Podkladové údaje: 5-1756, ARCDATA PPA-HA, ZU, CSU, 2019 </p>	 <p>Zlacená Voda 2020</p> <p> ☐ vymezení území pro studii 0 50 100 200 m katastrální území: 5-1756 Podkladové údaje: Ortofoto (ČZÚ) a katastrální území (www.mek.cz) Katastrální území: 5-1756, ARCDATA PPA-HA, ZU, CSU, 2019 </p>

Fotodokumentace historických krajinných struktur

Hřibová (okr. Jeseník)

Ztracená Voda (okr. Šumperk)

historické půdorysy zaniklých staveb

Původní urbanistickou strukturu sídla Ize prezentovat ve 2D zobrazení (zakreslení původních půdorysů do současné ortofotomapy formou polygonů či bodové vyjádření orientační lokace) a formou 3D vizualizace (blíže viz samostatná kapitola), 3D modely mohou sloužit také k prezentaci architektury jednotlivých staveb.

Metodika identifikace: Identifikace původních půdorysů staveb a jejich zakreslení do georeferencovaných leteckých měřických snímků a přenesení na podklad současné ortofotomapy

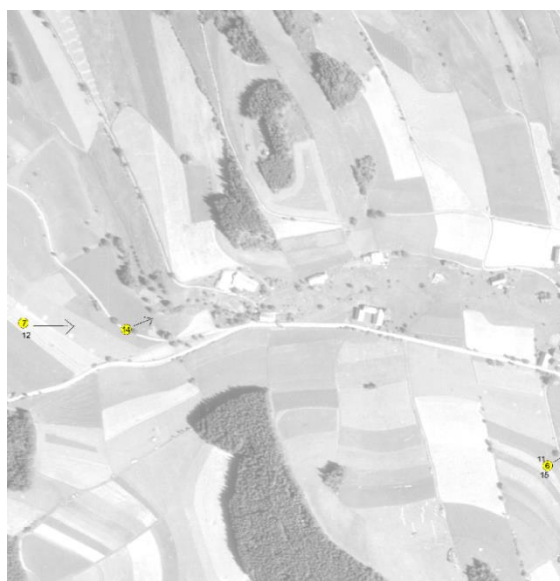
LMS 1946

LMS 1946 se zákresem
půdorysů (polygony)

přenesení zákresu půdorysů na
podklad ortofotomapy

LMS 1946 a současná ortofotomapa
(ags.cuzk.cz/archiv)

Bodový zákres orientační lokace původní pozice
zaniklých staveb

Dronová dokumentace současného stavu

Muzlov (okr. Svitavy)

Štolnava (okr. Šumperk)

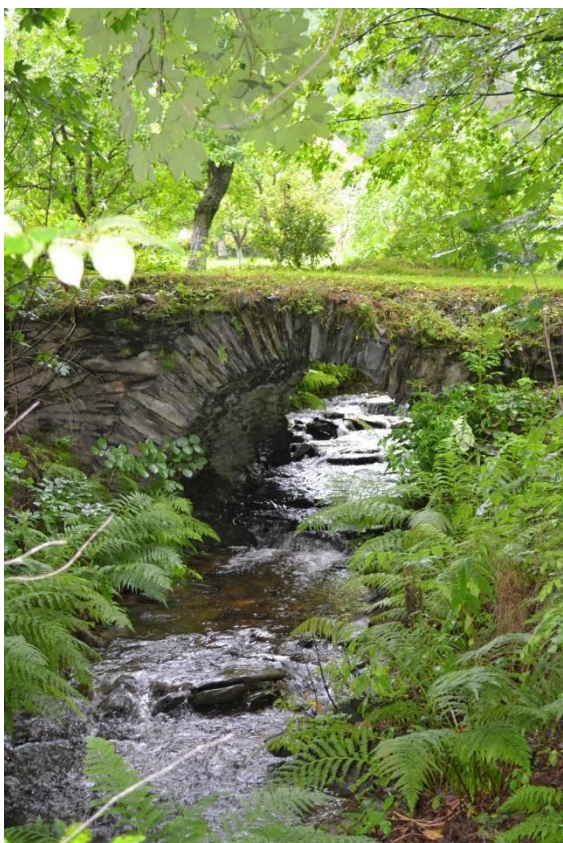
Ovocné stromy: Ve výkazu ploch stabilního plochu je možné tyto kategorie kvantifikovat v rámci rolí, zahrad, luk, pastvin a vinic, rámcovou polohu lze dovodit z Mapy kultur.

Hřibová (okr. Jeseník)

Sklená (okr. Šumperk)

Zpevněné historické cesty a kamenné mosty:

Ztracená Voda (okr. Bruntál)

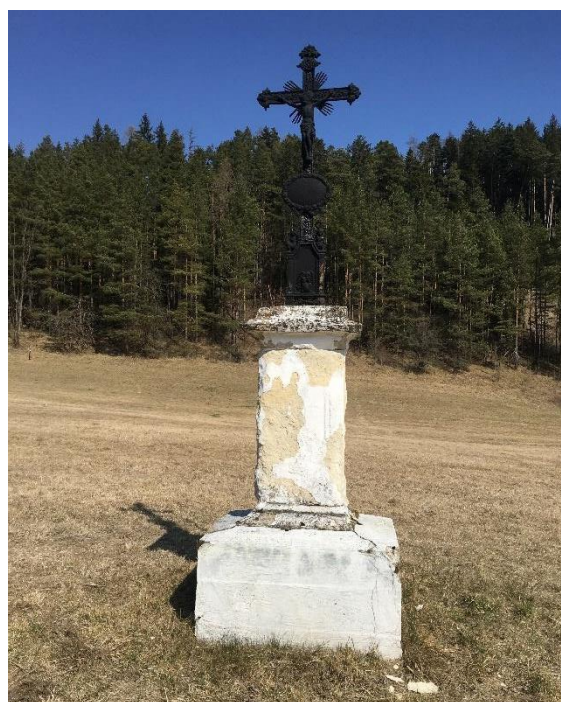
Studnice (okr. Bruntál)

Sakrální památky drobné:

Valbeřice (okr. Šumperk)

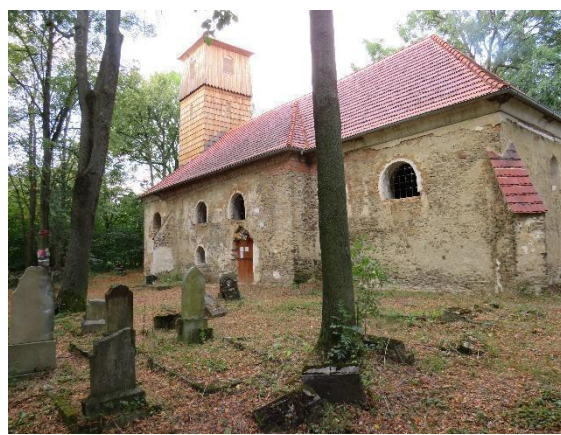

Muzlov (okr. Svitavy)

Sakrální památky většího rozsahu (kaple a kostely):

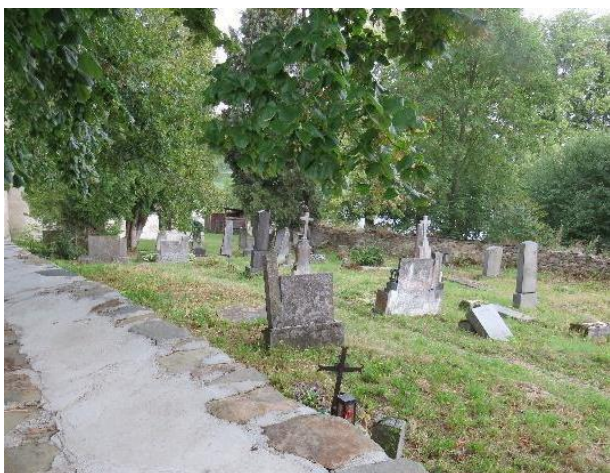
Hutov (okr. Bruntál)

Pelhřimovy (okr. Bruntál)

Torza hřbitovů:

Karlovec (okr. Bruntál)

Pelhřimovy (okr. Bruntál)

Použité materiály – břidličné střešní tašky:

Muzlov (okr. Svitavy)

Annín (okr. Jeseník)

Solitérní dřeviny:

Sklepní prostory a studny:

Annín (okr. Jeseník)

Artmanov (okr. Bruntál)

Specifické krajinné prvky:

Historické aleje

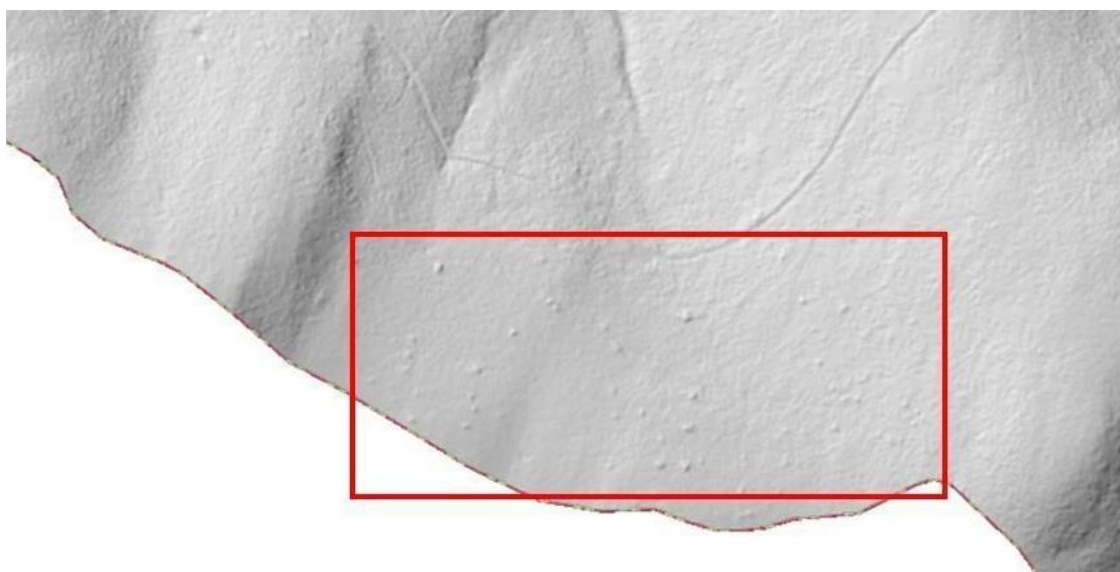
Terasové hospodaření

LMS 1953 (ags.cuzk.cz/archiv)

Terasovité hospodaření na svahu na historickém leteckém měřickém snímku a současný stav in situ. Prameny (okr. Šumperk)

Agrární valy a haldy

DMRG 5 (ags.cuzk.cz)

Hraničky (okr. Jeseník) – na fotografii je zachycena jedna z kamenných hald in-situ

ostatní tvary – agrární val a kamenná zídka

Historická cestní síť – srovnání stavu k roku 1853 a 2020

Hřibová 1953

vymezené území pro studii	travinobylinná společenstva
zemědělská půda	polní cesta
zemědělská půda se stromy	zastavěná plocha a nádvoří
lesní pozemek	zahrada
nelesní dřevinná vegetace	

0 50 100 200 m

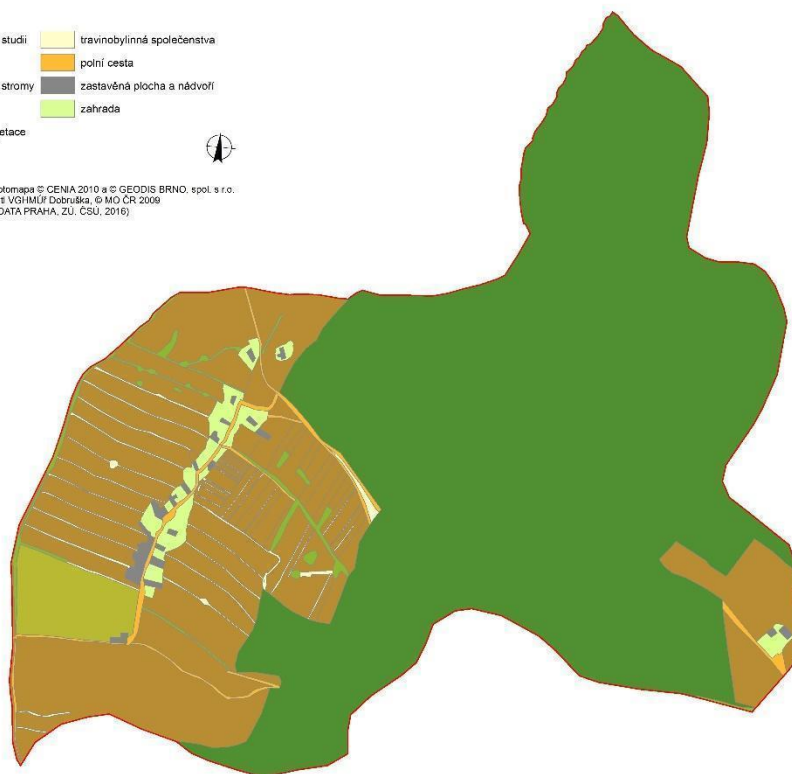

souřadnicový systém: S-JTSK

Podkladové data: Historická ortofotomapa © CENIA 2010 a © GEODIS BRNO, spol. s r.o.

Podkladové letecké snímky poskytl VGHMÚF Dobruška, © MO ČR 2009

Katastrální území (©ArcCR, ARCDATA PRAHA, ZÚ, ČSÚ, 2016)

Hřibová 2020

vymezené území pro studii	travinobylinná společenstva
zemědělská půda	silnice
zemědělská půda se stromy	polní cesta
lesní pozemek	zastavěná plocha a nádvoří
nelesní dřevinná vegetace	zahrada

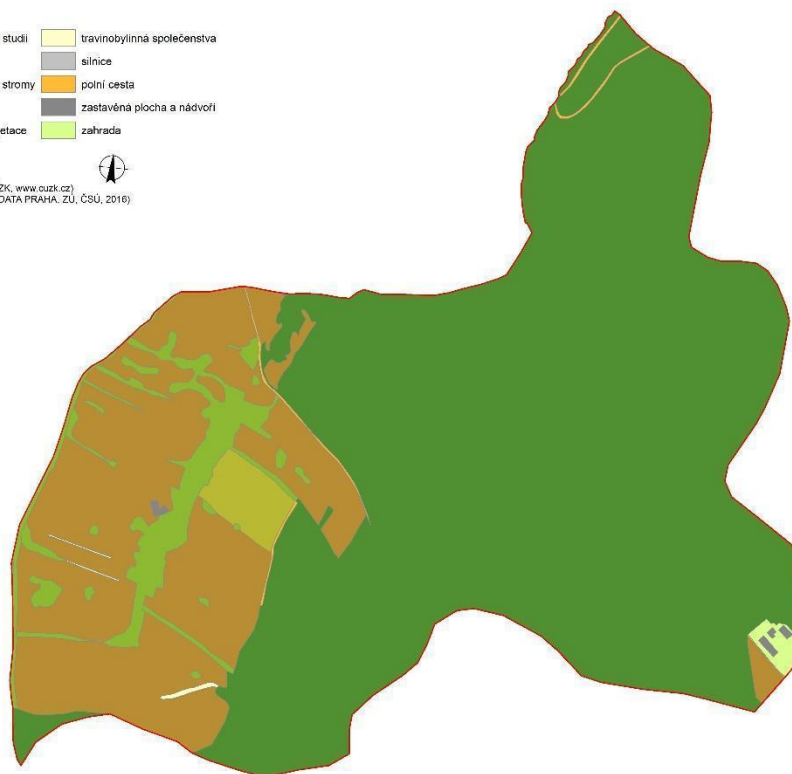
0 50 100 200 m

souřadnicový systém: S-JTSK

Podkladové data: Ortofoto © ČÚZK, www.cuzk.cz

Katastrální území (©ArcCR, ARCDATA PRAHA, ZÚ, ČSÚ, 2016)

PŘÍLOHA 4

Koncepce výstavy Zaniklá sídla Moravy a Slezska

Řešitelský tým projektu “Identifikace a trvalá dokumentace sídelní, kulturní a krajinné paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska” připravil v roce 2022 jako jeden z výstupů putovní výstavu „Zaniklá místa Moravy a Slezska“, která se postupně představila ve Vlastivědném muzeu v Šumperku, Vlastivědném muzeu Jesenicka a Městském muzeu v Krnově. Výstava vycházela z vlastního výzkumu řešitelů projektu a její realizace probíhala ve spolupráci se zmíněnými muzei, ale i dalšími zainteresovanými institucemi v regionu (archivy, obce, občanská sdružení) a soukromými sběrateli, kteří zapůjčili své sbírkové předměty, historické fotografie a další materiál.

Pro putovní výstavu byly využity panely s textovým a obrazovým obsahem, přičemž pro každý panel byly zhotoveny QR kódy, při jejichž načtení se návštěvníkům zobrazily texty v němčině a angličtině. Výstavu dále tvořily dvojrozměrné a trojrozměrné sbírkové předměty, např. zlomky různých sklářských výrobků nebo zbytky užitkové keramiky nalezené při terénních výzkumech řešiteli projektu, které doplnily exponáty ze spolupracujících muzeí s předměty mající vztah k zaniklým sídlům. Trojrozměrné předměty doplnily také 3D modely vytvořené pro účel výstavy, které představovalo pět modelů zbořených kaplí ze zaniklých obcí a osad Jesenicka (Hraničná, Hutov, Kašnice, Růženec, Svobodín) a dva modely vesnic (Muzlov v okrese Svitavy a Štolnava v okrese Šumperk) rekonstruovaných na podkladě dobových fotografií. Součástí expozice byla také světelná mapa Jesenické oblasti s padesáti vyznačenými zaniklými sídly, které se pomocí malých žárovek rozsvítí po stisknutí příslušného tlačítka v přiloženém seznamu. Výstavu doplňovaly nahrané dokumenty Moderních kronik obcí věnovaných zaniklým sídlům promítající se ve smyčce na projekčním plátně nebo televizní obrazovce. Pro dětské návštěvníky byl připraven dětský koutek.

Výstava byla koncipována tak, aby splňovala informační a edukační úlohu. Návštěvník se postupně seznámil nejen o historii míst zaniklých sídel, ale i s jejich současnou podobou. Od mnoha podobně tematicky zaměřených výstav se tato výstava odlišovala snahou nesusouředit se pouze na konkrétní místa zaniklých obcí a osad, ale pokusila se toto téma uchopit v obecných a širších souvislostech celého historického, společenského, politického, kulturního a environmentálního vývoje odehrávajícího se v českých zemích po roce 1945. Významným rysem této výstavy byl také její interdisciplinární přesah, neboť při její přípravě a realizaci

spolupracovali odborníci různých oborů: historici, antropologové krajináři, geografové, informatici, tedy reprezentanti různých oborů společenských, přírodních a technických věd. Tento mezioborový přístup a využití různých metod uplatňovaných v jednotlivých oborech otevírá možnosti oslovit (nejen pro tuto výstavu) co nejširší spektrum odborné i laické veřejnosti.

